

DE LANDBOUW IN
ZUIDWEST-DRENTE

L4
139
A

Nota 139

Landbouw-Economisch Instituut
Afdeling Streekonderzoek

INHOUD

Blz.

Woord vooraf	3
§ 1. Het agrarische karakter van het gebied	4
§ 2. Enkele economische aspecten van de agrarische structuur	9
a. Het aantal en de grootte van de bedrijven	
b. De verkavelingstoestand	
c. De ontsluiting	
d. De waterbeheersing	
e. De juridische vorm van het grondgebruik	
f. Het produktieplan	
§ 3. Enkele maatschappelijke aspecten van de agrarische structuur	26
a. De zeer kleine landbouwbedrijven	
b. De woningkwaliteit	
c. Het elektriciteitsnet	
d. Het waterleidingnet	
e. Het landbouwonderwijs	
f. De leeftijdsopbouw van de landbouwers	
§ 4. De agrarische werkgelegenheid en de arbeidsvoorziening	40
a. Algemeen	
b. De categorieën arbeidskrachten	
c. Het arbeidseffect en het arbeidsinkomen	
d. De generatiedruk	
§ 5. Aanbevolen verbeteringen	50
a. Algemeen	
b. Ontsluiting ten behoeve van de landbouw	
c. De waterbeheersing	
d. Ontginning van woeste grond	
e. Verbouwing van boerderijen en landarbeiderswoningen	
f. Het elektriciteitsnet	
g. Het waterleidingnet	
h. Uitbreidingsplannen	
i. Ruilverkavelingsplannen	
Samenstelling van de gesprekgroepen	64

WOORD VOORAF

In verscheidene plattelandsgebieden in Nederland maakt men in de laatste jaren een ontwikkeling door, die velerlei problemen opwerpt. Vooral in die gedeelten van ons land, waar de natuurlijke bevolkingsgroei en de afnemende werkgelegenheid in de agrarische sector niet zijn opgevangen door een uitbreiding van andere bestaansbronnen in de betrokken gemeenten. Het vertrek van plattelandsbewoners naar de steden is hiervan een gevolg, waarbij de leefbaarheid van het platteland in vergelijking met de stedelijke kernen in het geding komt.

Ook Zuidwest-Drente, gelegen in het probleemgebied van de drie noordelijke provincies, ervaart bovengenoemd proces. Een zekere mate van ongerustheid met het oog op de toekomst valt niet alleen bij de besturen van de zeven landelijke gemeenten, maar ook bij de plaatselijke bevolking zelf te constateren.

Het was dan ook goed gezien van de gemeentebesturen in samenwerking met het Drents-Economisch-Technologisch Instituut (D.E.T.I.), de afdeling Streekonderzoek van het Landbouw-Economisch Instituut (L.E.I.) en de Stichting Opbouw Drenthe een z.g. streekzelfonderzoek te doen uitvoeren. Bij dit onderzoek zijn de inwoners van het gebied in ruime mate betrokken door middel van drie plaatselijke gespreksgroepen per gemeente, die als onderwerpen respectievelijk de niet-agrarische bestaansbronnen, de agrarische bedrijfstak en de sociaal-culturele aspecten van de agrarische samenleving hebben behandeld.

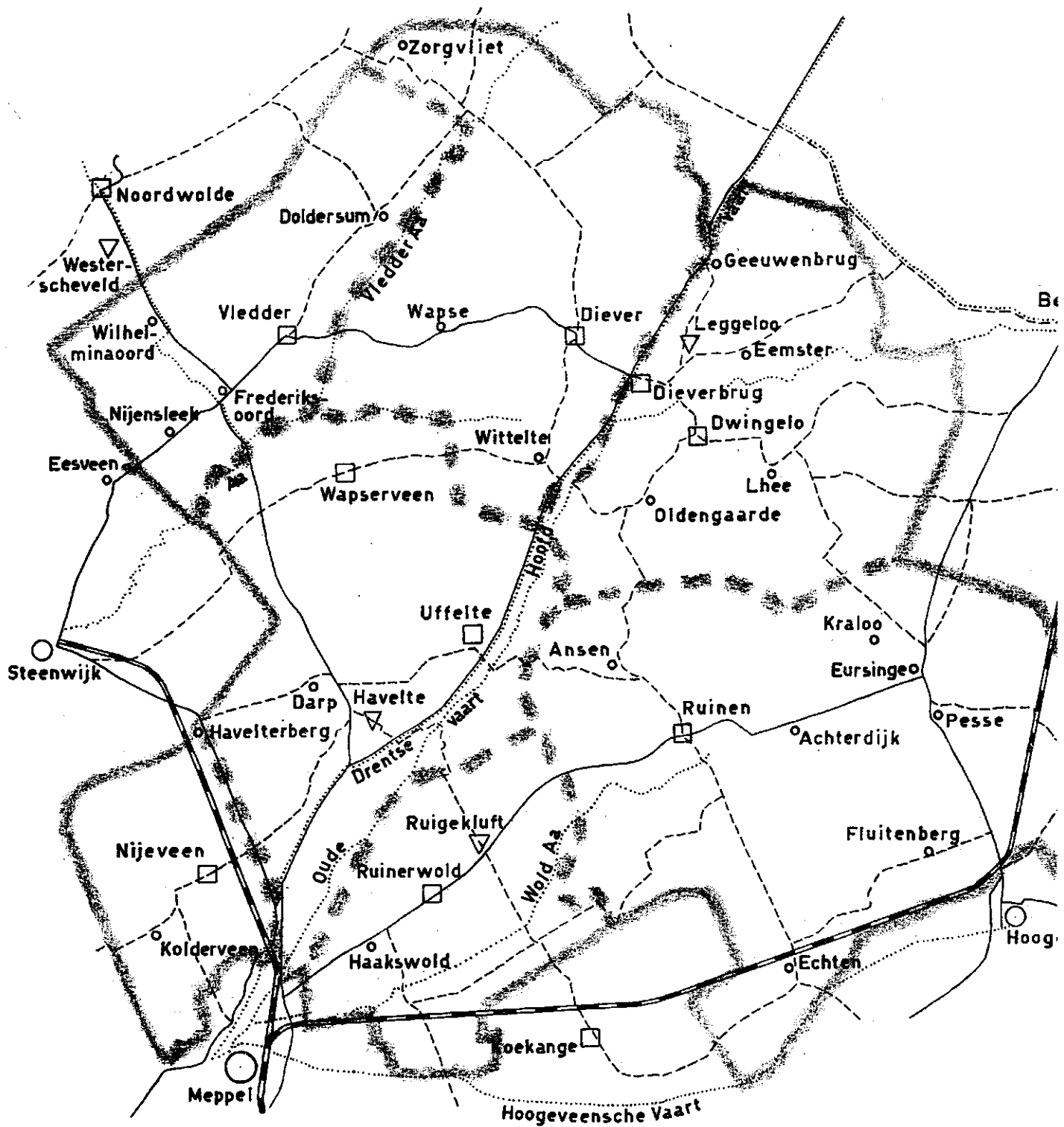
De onderhavige nota bevat de resultaten van de 35 gespreksavonden, die in de winter 1958 - 1959 zijn gehouden door de plaatselijke landbouwgespreksgroepen. Hieraan namen 82 personen deel, zowel uit de gemeentelijke bestuurssector als uit de particuliere sfeer afkomstig. De inhoud van de nota is beoordeeld door een uit de plaatselijke gespreksgroepen samengestelde regionale werkgroep landbouw, die in deze een coördinerende functie heeft uitgeoefend. Een woord van dank aan allen, die aan de gespreksavonden hun medewerking hebben verleend is hier zeker op zijn plaats, vooral aan de vertegenwoordigers van de drie eerdergenoemde instanties en wel in het bijzonder aan ir. Dorgelo als gestationeerde in Drente van de afdeling Streekonderzoek van het Landbouw-Economisch Instituut, die een zeer gewaardeerde steun is geweest voor de groepen landbouw.

Een van de belangrijkste voordelen van de in Zuidwest-Drente gevolgde methode van het streekzelfonderzoek is ongetwijfeld de gedachtenvorming, welke tijdens de besprekingen bij de deelnemers is ontstaan ten aanzien van de verschillende onderwerpen met betrekking tot de landbouw. Een tweede belangrijk punt is o.i. dat de uit de gesprekken voortgekomen aanbevelingen tot verbeteringsmaatregelen door de gespreksgroepen zijn opgesteld, in sommige gevallen na voorlichting door deskundigen.

Tenslotte spreken wij de wens uit dat door eendrachtig samenwerken van alle betrokkenen, de inwoners, de organisaties, de gemeentebesturen en het Provinciaal Bestuur, de zo noodzakelijke activiteiten ter vergroting van de welvaart en het welzijn van de samenleving in versneld tempo kunnen worden uitgevoerd.

Ruinerwold, januari 1960

J. D. Alberti,
Voorzitter Regionale Werkgroep
Landbouw Zuidwest-Drenthe

Gebiedsgrens

Gemeentegrens

Hoofdwegen

Andere verharde wegen

Waterwegen

Spoorwegen

Plaats met ≥ 10.000 inwoners

Plaats met 5.000 - 10.000 inwoners

Plaats met 2.500 - 5.000 inwoners

Plaats met 1.000 - 2.500 inwoners

Plaats met 500 - 1.000 inwoners

Plaats met < 500 inwoners

§ 1. Het agrarische karakter van het gebied

Onder Zuidwest-Drente wordt in deze nota verstaan het deel van Drente, dat wordt gevormd door de zeven gemeenten Dwingeloo, Diever Vledder, Ruinen, Ruinerwold, Havelte en Nijeveen. In het westen wordt dit gebied begrensd door de provincie Overijssel (de kop van Overijssel), aan de noordzijde door de provincie Friesland en de gemeente Smilde, aan de oostkant door de gemeente Beilen en in het zuiden door de gemeenten Hoogeveen, Zuidwolde, De Wijk en Meppel.

Met uitzondering van enkele heuvels in de gemeente Havelte en enige kleinere heuveltjes in Diever en Dwingeloo is het landschap in Zuidwest-Drente vrij vlak en laag gelegen. Dit laatste geldt met name voor de gemeenten Ruinerwold en Nijeveen, die bijna geheel uit grasland bestaan. De belangrijkste bestaansbron in het gebied is dan ook de rundveehouderij. Ook in de toekomst zal een groot deel van de bevolking in deze bedrijfstak zijn bestaan moeten vinden. Een industriële ontwikkeling heeft dit gebied namelijk praktisch niet doorgemaakt. Wel werkt een deel van de arbeidersbevolking in de nabijgelegen industriecentra Hoogeveen, Meppel en Steenwijk en in de rietvlechterijen en meubelindustrie te Noordwolde.

Voor al na de Tweede Wereldoorlog is de industrie in vele delen van ons land een belangrijke bron van bestaan geworden. Zoals gezegd is dit in Zuidwest-Drente echter niet het geval. Het is van belang eens na te gaan, hoe het met de werkgelegenheid in dit gebied is gesteld. Dit te meer, daar de agrarische werkgelegenheid niet kan worden uitgebreid. Op dit algemene gezegde vormt de gemeente Ruinen een uitzondering: van de heide tussen Ruinen en Dwingeloo (overwegend staatseigendom) is een gedeelte bijzonder geschikt voor ontginning tot cultuurgrond. Slechts een beperkt aantal boerenzoons kan het vaderlijke beroep van landbouwer gaan uitoefenen. Door mechanisatie en rationalisatie neemt de behoefte aan betaalde arbeidskrachten af, hetgeen zijn gevolgen heeft voor de landarbeidersbevolking. Omgekeerd noodzaakt het geringer wordende aantal geschoolde landarbeiders, met name in de weidegemeenten, de landbouwers met grotere bedrijven over te gaan tot mechanisering. Tevens dient hierdoor vaker een beroep te worden gedaan op de boerinnen, hetgeen voor het gezinsleven in sociaal opzicht ongewenste gevolgen kan hebben.

De resterende agrarische bevolkingsgroep wordt in zijn welvaartsstreven veelal belemmerd door een ongunstig samenstel van omstandigheden, waaronder de landbouw moet worden uitgeoefend. Deze factoren kunnen doorgaans slechts worden verbeterd door een gezamenlijke aanpak, waarbij de gemeentebesturen een belangrijke bemiddelende en soms uitvoerende rol kunnen spelen.

Het doel van deze nota is derhalve een beeld te geven van de huidige en toekomstige structuur van de landbouw, waarbij de zeven gemeenten onderling zullen worden vergeleken en tevens hun positie ten opzichte van de gemiddelde situatie in de provincie Drente zal worden nagegaan.

Uit tabel 1 is een indruk te verkrijgen van het belang en de omvang van de agrarische bedrijfstak in Zuidwest-Drente.

Tabel 1.

DE CULTUURGROND EN DE BEDRIJVEN

Gemeente, gebied	Opp. cultuur- grond in ha 1)	Aantal landbouw- bedrijven 2)	% grasland
Dwingeloo	3.906	444	71
Diever	3.572	349	71
Vledder	2.531	242	75
Ruinen	6.958	715	69
Ruinerwold	3.914	376	88
Havelte	4.488	450	78
Nijeveen	2.111	225	93
Zuidwest- Drente	27.480	2.801	76
Provincie Drente	178.929	15.347	50

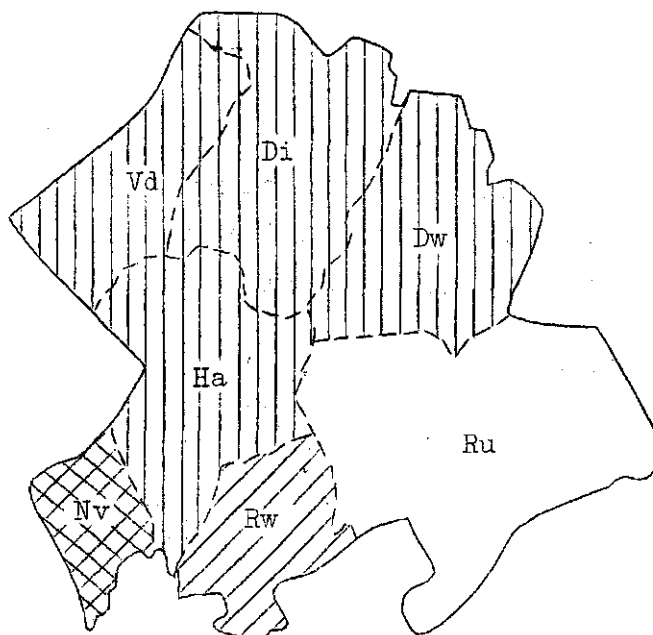
Bron: C.B.S.-landbouwtelling mei 1955.

- 1) In gebruik bij landbouwbedrijven.
- 2) Hoofdberoep van het bedrijfshoofd: landbouwer.

Ruim 15% van alle cultuurgrond in Drente, in gebruik bij landbouwbedrijven, is gelegen in Zuidwest-Drente tegen ruim 18% van alle landbouwbedrijven. Het gebied omvat dus ruim 1/7 deel van de Drentse cultuurgrond. Uit de percentages blijkt verder reeds, dat de bedrijven in dit gebied gemiddeld kleiner zijn dan het provinciale gemiddelde. Het accent van de landbouw ligt duidelijk op de rundvee-stapel en het grasland, in het bijzonder in de gemeenten Ruinerwold, Havelte en Nijeveen.

Volgens de oude indeling van Drente in landbouwgebieden behoren deze drie gemeenten dan ook tot de zuidelijke randgemeenten, de overige vier tot het zandgebied.

Indien de ontwikkeling van de werkgelegenheid in een gebied zich niet in stijgende lijn beweegt, valt doorgaans - in verband met een relatief groot vertrek uit het gebied - een stagnering in de bevolkingsgroei te constateren. Wij willen hier zeer in het kort even bij stilstaan en geven in tabel 2 een overzicht van het verloop van het inwonertal.

— gebiedsgrens
 --- gemeentegrens

60 - 69 %

70 - 79 %

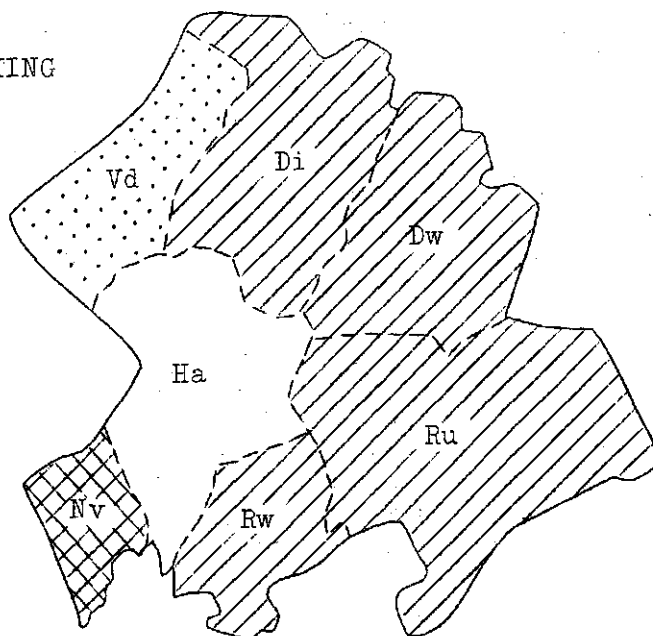
80 - 89 %

90 - 99 %

grasland (provincie Drenthe: 50%)

AGRARISCHE
 BEROEPSBEVOLKING

Cartogram 2

— gebiedsgrens
 --- gemeentegrens

45,0 - 49,9 %

50,0 - 54,9 %

55,0 - 59,9 %

60,0 - 64,9 %

65,0 - 69,9 %

van de mannelijke beroepsbevolking werkt in de
 landbouw (provincie Drenthe: 34,2%)

Tabel 2.

ONTWIKKELING VAN HET INWONERTAL (1880-1957)

Gemeente, gebied	Inwoners op					
	31 dec. 1880		31 dec. 1950		31 dec. 1957	
	aantal	index 1)	aantal	index 1)	aantal	index 1)
Dwingeloo	2.001	72	3.438	124	3.368	121
Diever	1.743	69	3.249	128	3.267	129
Vledder	2.407	86	2.624	93	2.655	94
Ruinen	3.214	79	5.572	137	5.921	145
Ruinerwold	2.217	82	3.043	115	3.046	115
Havelte	2.976	82	4.430	122	4.694	129
Nijeveen	1.171	88	1.583	119	1.606	120
Zuidwest- Drente	15.729	79	23.939	121	24.557	124
Provincie Drente	119.884	57	285.079	136	301.814	144

Bron: C.B.S.

1) Inwonertal per 31 december 1920 = 100 gesteld.

Deze gegevens laten duidelijk zien, dat Zuidwest-Drente sedert 1880 in bevolkingsgroei aanzienlijk is achtergebleven bij de provinciale ontwikkeling. Nam het aantal inwoners van Drente met 150% toe, voor de Zuidwesthoek bedroeg de stijging in deze periode slechts ruim 50%. Tot 1920 vertoonden met name de gemeenten Nijeveen en Vledder een relatief geringe groei van het inwonertal, na 1920 nam het aantal inwoners van Vledder zelfs af. Dit hangt mogelijk samen met een vrij groot vertrek van bewoners onder wie bestedelingen van de terreinen der Maatschappij van Weldadigheid. Deze inwoners van de gemeente Vledder hadden door hun afkomst meer contacten met andere delen van het land, waardoor de ouderen en vooral hun kinderen er gemakkelijker toe kwamen elders werk te zoeken dan de oorspronkelijke bevolking in deze gemeente. De noodzaak hiertoe werd vergroot door de opheffing van enkele kleine industrietjes op de terreinen van de Maatschappij en in de naaste omgeving hiervan, zoals een mandenmakerij, twee zuivelfabriekjes en een kleidingbreierij. Bovendien had na + 1910 op de terreinen van de Maatschappij bedrijfsvergroting plaats door opheffing van zeer kleine landbouwbedrijven, die door overlijden van de bedrijfs- hoofden vrij kwamen, en samenvoeging van de kavels tot grotere bedrijven. Hierdoor konden zich niet veel nieuwe bewoners meer vestigen. Ook in Vledderveen was sprake van bedrijfsvergroting in de jaren 1940-1945, onder andere door ontginning.

Ook Ruinerwold zag na 1920, naast Nijeveen, zijn inwonertal slechts weinig toenemen.

In de laatste jaren is alleen in Ruinen en Havelte nog sprake van een bevolkingsgroei van enige betekenis. Overigens is het inwonertal stationair of neemt langzaam af, zoals in de gemeente Dwingeloo.

De bestaansbronnen in Zuidwest-Drente konden de natuurlijke aanwas van de bevolking dus niet opnemen, hetgeen een normaal verschijnsel is in een overwegend agrarisch gebied. De meerderheid van de mannelijke beroepsbevolking werkt nog steeds in de agrarische sector, al valt een geringe afnemng van deze meerderheid te constateren (1947: 68,5%, 1956: 60,6%). Het grootst is deze verkleining geweest in de gemeente Havelte, het geringst in Nijeveen.

Tabel 3

AGRARISCHE BEROEPSBEVOLKING

Gemeente, gebied	% mannelijke beroeps- bevolking in landbouw	
	1947	1956
Dwingeloo	71,8	60,3
Diever	66,2	60,0
Vledder	65,6	54,6
Ruinen	71,8	64,4
Ruinerwold	69,9	64,0
Havelte	63,0	49,0
Nijeveen	70,6	66,4
Zuidwest-Drente	68,5	60,6
Provincie Drente	46,3	34,2

Bron: C.B.S.-volks- en beroepstelling 1947,
C.B.S.-woningtelling 1956.

Vermelding verdient hier nog het feit, dat het totale aantal mannen, werkend in de landbouw, in deze negenjarige periode is gedaald met ruim 700 personen tot $\pm$ 4.250 beroepsuitoefenaars, terwijl het totaal van alle werkende mannen in dezelfde periode afnam met omstreeks 200 tot $\pm$ 7.500 personen. De uitbreiding van de niet-agrarische werkgelegenheid, vrijwel alleen van betekenis in de industriekernen buiten Zuidwest-Drente, heeft derhalve geen zodanige invloed gehad op dit gebied, dat de beroepsbevolking op peil kon blijven door forensisme naar deze kernen. Integendeel, hoewel het totale inwonertal iets is gestegen, is de mannelijke beroepsbevolking kleiner geworden.

§ 2. Enkele economische aspecten van de agrarische structuur

In 1948 is door het Landbouw-Economisch Instituut in een aantal gemeenten op de zandgronden een uitvoerige enquête gehouden, waarbij vele gegevens zijn verzameld betreffende de produktieomstandigheden en de bedrijfsvoering in de landbouw. Ook de gemeente Ruinen was hierbij betrokken. Deze enquête is in 1952 en 1957 herhaald. Voor de andere gemeenten van Zuidwest-Drente zijn deze gedetailleerde bijzonderheden echter niet beschikbaar. In dit rapport bepalen wij ons daarom tot een globale schets van de agrarische structuur.

a. Het aantal en de grootte van de bedrijven

Tabel 4 geeft een summiere indruk van de ontwikkeling van het aantal bedrijven, de oppervlakte cultuurgrond en de gemiddelde bedrijfsgrootte sedert 1910 in Zuidwest-Drente. Sindsdien is het aantal bedrijven met omstreeks $\frac{1}{4}$ deel vermeerderd, terwijl de oppervlakte cultuurgrond met niet minder dan $\frac{2}{5}$ deel kon worden uitgebreid.

Tabel 4.

DE BEDRIJVEN $\geq$ 1 HA EN DE CULTUURGROND
(1910-1955)

Jaar	Aantal bedrijven	Opp.cultuurgrond in ha	Gem.bedrijfs-grootte in ha
1910	2.506	19.982	8,0
1950	3.162	28.177	8,9
1955	3.066	28.147	9,2

Bronnen: Directie van de Landbouw (1910) en C.B.S. (1950 en 1955).

Dit resulteerde in een toeneming van de gemiddelde bedrijfsgrootte, welke tendens na 1950 voortgaat door een vermindering van het aantal (kleine) bedrijven, die sterker is dan de afnemings van de oppervlakte cultuurgrond. In de gemeenten Ruinen en Diever is de cultuurgrond het sterkst in oppervlakte toegenomen, namelijk met ongeveer 80%. In Ruinerwold en Nijeveen daarentegen is de oppervlakte bijna gelijk aan die in 1910.

De verdeling van de bedrijven in Zuidwest-Drente en de gehele provincie over een viertal grootteklassen is weergegeven in onderstaande cijfers.

Tabel 5.

DE BEDRIJFSGROOTTE			
Grootteklasse in ha	Bedrijven ≥ 1 ha		
	Z.W.-Drente		Drente
	aantal	in %	in %
1 - 5	866	28,2	19,9
5 - 10	1078	35,2	32,7
10 - 20	930	30,3	33,6
≥ 20	192	6,3	13,8
Alle klassen	3066	100,0	100,0

Bron: C.B.S.-landbouwtelling mei 1955.

Hieruit volgt, dat de bedrijfsgroottestructuur in Zuidwest-Drente ongunstiger is dan in de provincie als geheel. Bijna $\frac{2}{3}$ van alle bedrijven in het gebied is namelijk kleiner dan 10 ha.

Het is echter zo, dat niet alle bedrijfshoofden kunnen worden beschouwd als landbouwers. Met name een vrij groot aantal kleine bedrijven wordt geleid door personen, die als hoofdberoep een beroep buiten de landbouw uitoefenen, dan wel de meeste tijd als landarbeider werken. Om een indruk te krijgen van de feitelijke positie van de eigenlijke landbouwers is het nuttig de bedrijfshoofden te splitsen in vier beroepsgroepen, zoals in tabel 6 is gedaan. In de categorie "niet-agrarische beroepen" zijn onder meer ondergebracht caféhouders, bakkers, veehandelaren en fabrieksarbeiders, die naast dit hoofdberoep een landbouwbedrijf(je) exploiteren.

Tabel 6.

HET HOOFDBEROEP VAN DE BEDRIJFSHOOFDEN
(bedrijven ≥ 1 ha)

Beroepsgroep	Aantal bedrijven	Opp. cult.- grond in ha	Gem. bedrijfs- grootte in ha
Landbouwers	2.801	27.480	9,8
Tuinders	3	3	1,0
Landarbeiders	134	283	2,1
Niet-agrarische beroepen	128	382	3,0
Alle beroepen	3.066	28.148	9,2

Bron: C.B.S.-landbouwtelling mei 1955.

Uit bovenstaande gegevens blijkt nu, dat de grootte van de feitelijke landbouwbedrijven gemiddeld hoger is, dan hiervoor is gesteld (tabel 4). Men dient hierbij te bedenken, dat onder de beroepsgroep "landbouwers" nog een vrij groot aantal bedrijfshoofden voorkomt, dat een nevenberoep uitoefent (zoals landarbeider of melkrijder), evenals een kleine groep rustende landbouwers met enkele ha grond op eigen naam. De bedrijven van de boeren zonder nevenberoep zijn derhalve gemiddeld groter dan 9,8 ha.

Tuinbouw is in Zuidwest-Drente van geen betekenis. De bedrijven van landarbeiders en niet-agrariërs blijken vrijwel uitsluitend voor te komen in de grootteklasse 1-5 ha, gezien de geringe gemiddelde bedrijfsgrootte.

Een punt, waarop nog niet is gewezen, betreft de verschillen in bedrijfsgroottestructuur tussen de zeven gemeenten in het gebied. Deze loopt namelijk enigszins uiteen en is het minst ongunstig in de gemeenten Ruinerwold en Vledder. In Dwingeloo bedraagt de gemiddelde bedrijfsgrootte slechts 8,8 ha en is 2/3 van alle landbouwbedrijven kleiner dan 10 ha. Dit is de gemeente met de ongunstigste bedrijfsgrootte (tabel 7).

Tabel 7.

BEDRIJFSGROOTTESTRUCTUUR 1)
(Bedrijven $\geq$ 1 ha)

Gemeente, provincie	Aantal bedrijven	% bedrijven in de grootteklasse (ha)				Gem. bedrijfs- grootte in ha
		1-5	5-10	10-20	≥ 20	
Dwingeloo	444	29,3	37,2	28,6	4,9	8,8
Diever	349	17,8	41,0	35,5	5,7	10,2
Vledder	242	19,8	39,7	32,2	8,3	10,5
Ruinen	715	24,9	35,8	31,5	7,8	9,7
Ruinerwold	376	17,6	37,2	37,2	8,0	10,4
Havelte	450	20,4	38,0	34,0	7,6	10,0
Nijeveen	225	17,3	43,1	36,0	3,6	9,4
Zuidwest- Drente	2801	21,9	38,1	33,1	6,8	9,8
Drente	15347	19,9	32,7	33,6	13,8	11,7

Bron: C.B.S. - landbouwtelling mei 1955.

1) Uitsluitend bedrijven van landbouwers (hoofdberoep).

Naar verhouding komen in de gemeente Dwingeloo in de dorpen Dwingeloo en Lhee meer kleine bedrijven voor dan bijvoorbeeld in Lheebroek en Westeinde. In Geeuwenbrug woont overwegend een arbeidersbevolking met ten dele kleine landbouwbedrijven als bron van hoofd- of neveninkomsten.

Ook in de gemeente Havelte vertonen de diverse onderdelen onderling vrij grote verschillen in de bedrijfs-groottestructuur, zoals tabel 8 aangeeft.

Tabel 8

BEDRIJFSGROOTTESTRUCTUUR IN DE GEMEENTE HAVELTE
(bedrijven $\geq$ 1 ha, hoofdberoep: landbouwer)

Deel der gemeente	Aantal bedrijven	Percentage bedrijven in de grootteklasse (ha)				Gem. bedrijfs-grootte (ha)
		1-5	5-10	10-20	$\geq$ 20	
Havelte en Eursinge	75	12	28	51	9	11,7
Veendijk en Paardeweide	63	18	27	52	3	10,4
Overig deel van Havelte	45	42	40	18	-	6,4
Uffelte	135	24	50	25	1	8,0
Wapserveen	131	12	34	40	14	12,0
Gemeente Havelte	449	20,4	38,0	34,0	7,6	10,0

Bron: C.B.S.-landbouwtelling mei 1958.

De meeste grotere bedrijven komen naar verhouding voor in Havelte-Eursinge, Veendijk-Paardeweide en Wapserveen, waar het percentage bedrijven van 10 ha en groter resp. 60, 55 en 54 bedraagt. In laatstgenoemd dorp liggen de meeste bedrijven van 20 ha en groter (weidebedrijven). In de "overige gedeelten van Havelte" (Darp e.o.) overwegen de kleine bedrijven zeer sterk (82% kleiner dan 10 ha).

Van de gemeente Vledder zijn eveneens gedetailleerde gegevens ter beschikking gekomen (tabel 9), die inzicht verschaffen in de situatie in de verschillende onderdelen van de gemeente.

In de gemeente Vledder blijken de grotere landbouwbedrijven relatief het meest aanwezig te zijn in Doldersum en Vledder. In verband met de kleine aantallen bedrijven in Doldersum (18) en in Vledderveld (20) zijn deze gebieden in tabel 9 samengevoegd. Uit de afzonderlijke gegevens blijkt echter dat in Doldersum 83% van de bedrijven 10 ha of groter is. Voor Vledder bedraagt dit percentage 58. De kleine bedrijven overwegen sterk in Vledderveen (69% is kleiner dan 10 ha). De bedrijfs-groottestructuur van Nijensleek komt vrijwel overeen met die van de gehele gemeente, hetgeen ook geldt voor die van Frederiksoord-Wilhelminaard, hoewel de bedrijven hier iets meer zijn geconcentreerd in de grootteklassen van 5 - 10 en 10 - 20 ha.

Tabel 9

BEDRIJFSGROOTTESTRUCTUUR IN DE GEMEENTE VLEDDER
(bedrijven ≥ 1 ha, hoofdberoep: landbouwer)

Deel der gemeente	Aantal bedrijven	Percentage bedrijven in de grootteklasse (ha)				Gem. bedrijfs-grootte (ha)
		1-5	5-10	10-20	≥ 20	
Vledder	48	6	35	50	8	12,9
Vledderveld-Doldersum	38	11	26	47	16	13,7
Vledderveen	32	28	41	25	6	10,4
Frederiksoord-Wilhelminaoord	34	9	38	44	9	13,4
Nijensleek	67	16	34	40	9	12,2
Gem. Vledder	219	14	35	42	10	12,5

Bron: C.B.S.-landbouwtelling mei 1959.

Ten aanzien van laatstgenoemd gebied kan worden opgemerkt, dat hier uitsluitend pachtbedrijven liggen die eigendom zijn van de in 1818 opgerichte Maatschappij van Weldadigheid. Deze stelde zich ten doel de destijds in Nederland zeer veel voorkomend armoede te bestrijden door werkverschaffing in hiertoe op de heidevelden gestichte landbouwkoloniën. De aan de kolonisten uitgegeven bedrijfjes waren in de eerste jaren 2,5 ha groot, naderhand 3 ha. Vooral na de reorganisatie in 1859 kwamen er grote veranderingen in de bedrijfsgroottestructuur door samenvoeging van kleine bedrijfjes tot hoeven van ± 50 ha, die de Maatschappij in eigen beheer exploiteerde. Bovendien ging men er later toe over de resterende kleine bedrijven te vergroten. Van het een en ander is het resultaat, dat het oorspronkelijke nederzettingspatroon nog slechts fragmentarisch is terug te vinden. De gemiddelde bedrijfsgrootte van de landbouwbedrijven in Frederiksoord-Wilhelminaoord (thans 13,4 ha) is ongeveer 1 ha boven het gemeentelijke gemiddelde komen te liggen. Tevens is de verkaveling in dit gedeelte van de gemeente Vledder het gunstigst, nl. gemiddeld 2 kavels per bedrijf ter grootte van 5,5 ha (zie ook blz. 16).

Ten opzichte van de gemiddelde situatie in de provincie Drente blijkt de zuidwesthoek in ongunstige zin af te wijken. Dit is ook af te leiden uit het volgende:

De Cultuurtechnische Dienst hanteert het begrip "behoefte aan bedrijfsvergroting" en bepaalt deze behoefte aan de hand van een kengetal, dat het aantal landbouwbedrijven van 5-10 ha weergeeft per 1.000 ha cultuurgrond in gebruik bij de feitelijke landbouwers (hoofdberoep landbouwer). Wanneer wij dit kengetal berekenen voor Zuidwest-Drente, blijkt het aanzienlijk hoger te zijn dan het provinciale gemiddelde (39 tegen 28). Binnen het gebied is volgens deze maatstaf de behoefte aan bedrijfsvergroting het meest urgent in de gemeenten Nijeveen en Dwingeloo en relatief gering in de gemeente Ruinerwold.

Tabel 10.

BEHOEFTE AAN BEDRIJFSVERGROTING

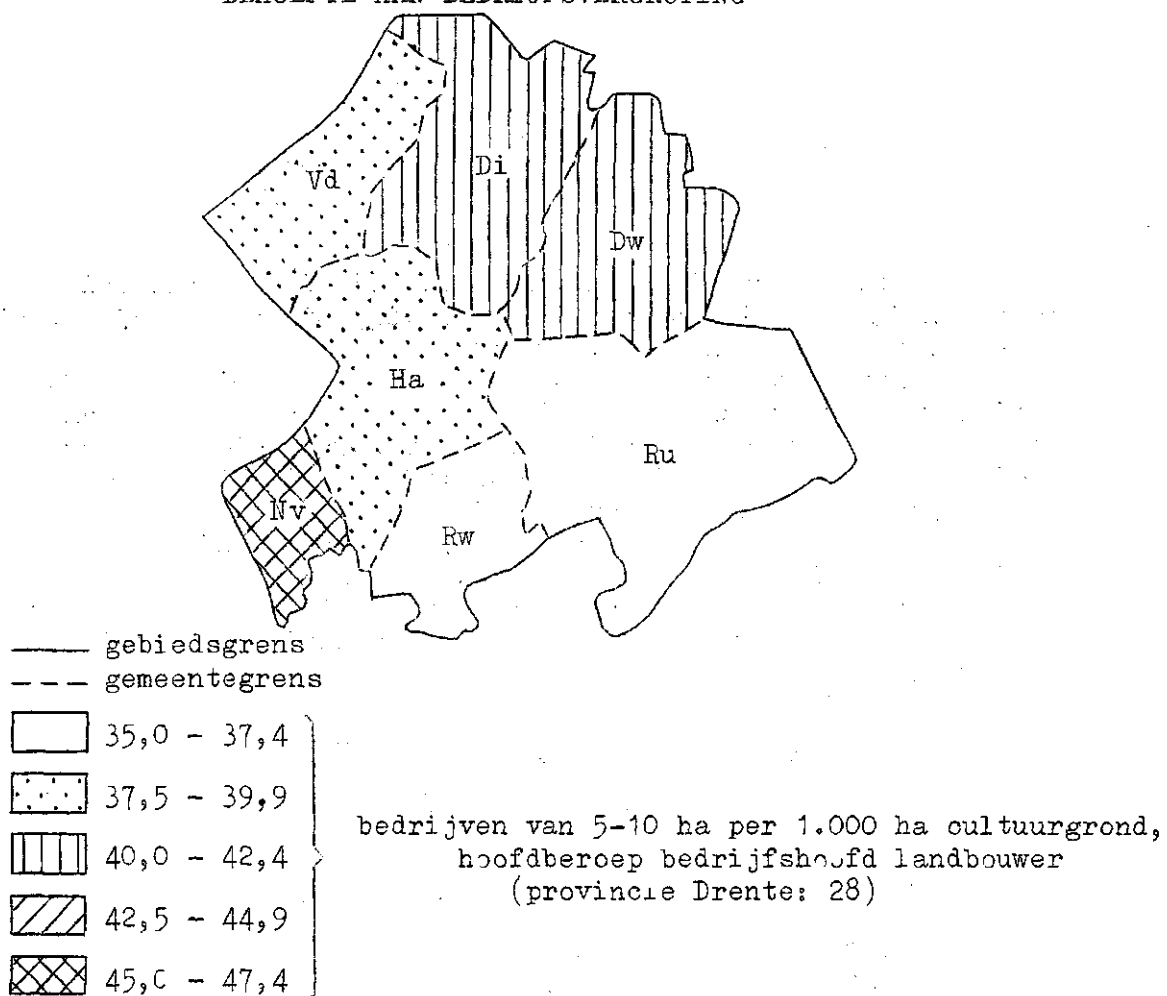
Gemeente, gebied	Aantal bedrijven 1) van 5-10 ha	
	totaal	per 1.000 ha cultuurgrond
Dwingeloo	165	42
Diever	143	40
Vledder	96	38
Ruinen	256	37
Ruinerwold	140	36
Havelte	171	38
Nijeveen	97	46
Zuidwest-Drente	1.068	39
Provincie Drente	5.018	28

1) Met bedrijfshoofd hoofdberoep landbouwer.

Bron: C.B.S.-landbouwtelling mei 1955.

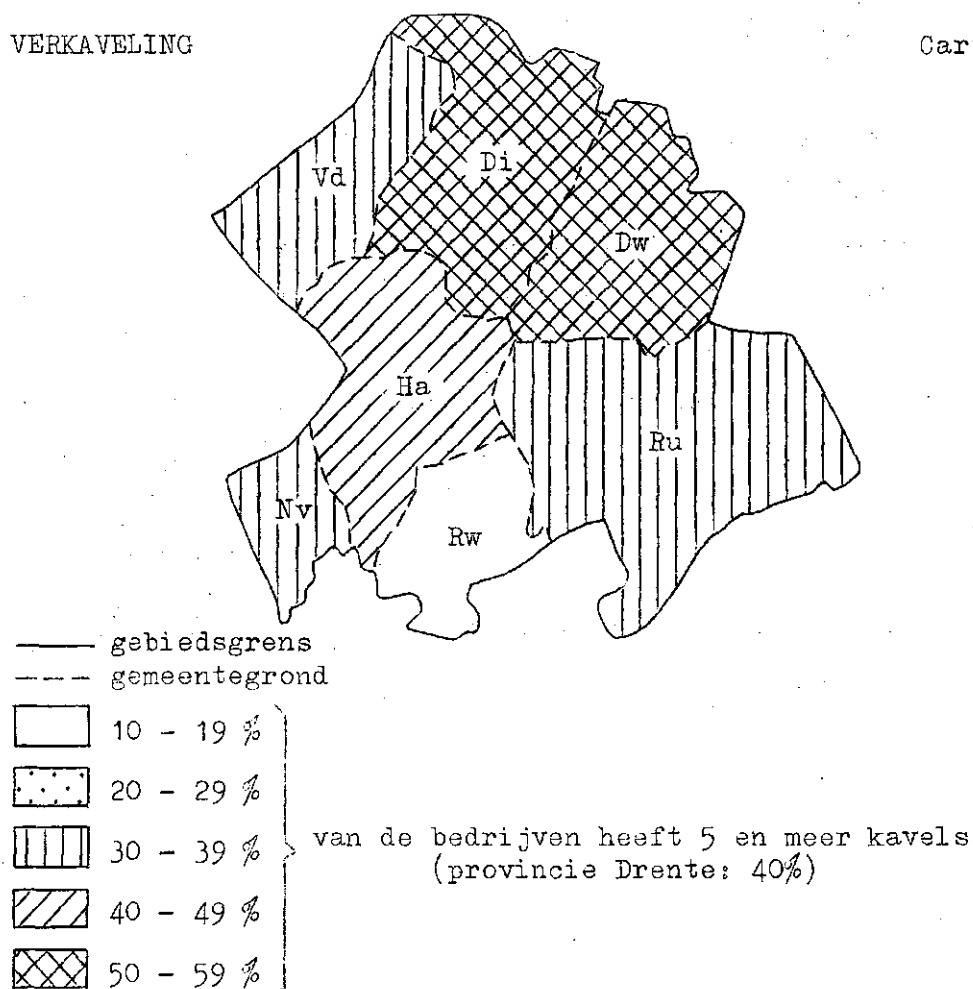
b. De verkavelingstoestand

Een van de belangrijkste economische aspecten van de agrarische structuur in een gebied is ongetwijfeld de verkaveling, die veelal een moderne, rationele bedrijfsvoering in de weg staat. Het is bekend, dat de verkavelingstoestand in het bijzonder op de Nederlandse zandgronden in het algemeen ongunstig is. Zoals uit het voorgaande reeds is gebleken, is Zuidwest-Drente landbouwkundig niet te beschouwen als een homogeen gebied, zodat het te verwachten is, dat ook de verkaveling verschillen zal laten zien. Dit blijkt inderdaad het geval te zijn, als men tabel 11 beschouwt, waarin gegevens zijn opgenomen betreffende de kavelgrootte per bedrijf.

VERKAVELING

Cartogram 4

Tabel 11.

DE VERKAVELING
(bedrijven $\geq$ 1 ha)

Gemeente, gebied	Gem. kavel- grootte in ha	Gem. aan- tal kavels per bedrijf	% bedrijven met				
			1 kav.	2-4 kav.	5-9 kav.	10-14 kav.	≥ 15 kav.
Dwingeloo	1,43	5,6	5	36	47	11	1
Diever	1,64	5,8	10	31	42	14	3
Vledder	2,20	4,5	22	42	23	10	3
Ruinen	2,01	4,5	19	44	27	9	1
Ruinerwold	3,76	2,6	29	57	13	1	-
Havelte	1,80	5,1	9	46	32	11	2
Nijeveen	2,49	3,7	17	51	31	1	-
Zuidwest-Drente	1,98	4,7	15	43	31	9	2
Provincie Drente	2,07	5,1	20	40	25	10	5

Bron: C.B.S.-landbouwtelling mei 1955.

De verkavelingstoestand in Zuidwest-Drente verschilt praktisch niet van de gemiddelde situatie in de provincie en op de zandgronden van Nederland in het algemeen (gemiddelde kavelgrootte 2 ha, aantal kavels per bedrijf 5). Binnen de zuidwesthoek is de verkaveling het ongunstigst in de gemeenten Diever en Dwingeloo 1) en relatief gunstig in Ruinerwold en Nijeveen, afgaande althans op deze beide criteria. Beoordeelt men een aantal tot en met 4 kavels per bedrijf als een gunstige toestand, dan is met name Ruinerwold een gemeente met een betrekkelijk geringe versnippering van de cultuurgrond. Hier telt slechts 14% van de bedrijven meer dan 4 kavels tegen 59% in Dwingeloo en Diever. Van de vier zandgemeenten (Dwingeloo, Diever, Vledder en Ruinen) heeft Vledder de minst ongunstige verkavelingstoestand, hetgeen ongetwijfeld verband houdt met de relatief goede situatie in het gebied van de Maatschappij.

Een aspect van de verkaveling, aat nog niet is aangeroerd, is de ligging van de kavels ten opzichte van de bedrijfsgebouwen. Het is een feit, dat veraf gelegen kavels doorgaans minder bemest en minder goed onderhouden worden dan de grond, die bij huis ligt. Op grote afstand liggend grasland krijgt vaak weinig stalmest en wordt in veel gevallen als permanent hooiland of als weide voor jong vee gebruikt met een betrekkelijk lage opbrengst. Het is gebleken, dat in de gemeente Ruinen 1/5 van de kavels op meer dan 2 km afstand van de boerderijen ligt. Dit is het normale beeld van de zandgronden 2). Er is dan ook geen reden te veronderstellen, dat deze ruimtelijke ligging in Dwingeloo, Diever, Vledder en Havelte veel zal verschillen van die in Ruinen.

1) Hier is de verkaveling omstreeks 1955 echter reeds verbeterd door de ruilverkaveling van een drietal essen. De nieuwe kavels zijn in 1953 reeds toegewozen, zodat de nieuwe indeling in tabel 11 is verwerkt.

2) Zie "Het kleine-boerenvraagstuk op de zandgronden", blz. 30, L.E.I. 1951.

Slechts in de gemeenten Ruinerwold en Nijeveen is de verspreiding van de kavels om de bedrijfsgebouwen gunstiger in verband met de hier bestaande lintbebouwing (streekdorpen) met de gebouwen op de kopeinden van de kavels. Hetzelfde geldt voor Wapserveen (gemeente Havelte) en Nijensleek (gemeente Vledder). Hier staat echter tegenover, dat in deze gebieden de kavelvorm veel te wensen overlaat. Kavels van 25 m breed en ruim 2 m lang komen vooral in Nijeveen en Ruinerwold veel voor.

De verkaveling kan terecht als één van de knelpunten voor de landbouw in Zuidwest-Drente worden beschouwd. Tot nu toe zijn in dit gebied enkele kleine ruilverkavelingen oude stijl uitgevoerd, die lokale verbeteringen betekenden. Een van de meest recente is in 1957 voltooid in Dwingeloo en omvatte de Lheederesch, Dwingelderesch en Westeinderesch (556 ha). Omstreeks 1930 was hier reeds een oppervlakte madeland opnieuw verkaveld, namelijk De Dikte, Westermade, Lheedermade en Vorrelveen (totaal 518 ha). Nieuwe plannen zijn er thans niet.

In de gemeente Diever is tot nu toe geen ruilverkaveling uitgevoerd. In 1953 is door het gemeentebestuur een aanvraag ingediend voor de Dieverder- en Wittelteresch (472 ha).

In Vledder heeft eveneens nog geen ruilverkaveling plaats gehad. Wel heeft het gemeentebestuur in 1956 ruilverkaveling aangevraagd voor praktisch alle cultuurgrond (2.750 ha) 1). Vooruitlopende op de uitvoering hiervan is dit gebied tot streekverbeteringsgebied verklaard.

Ook in de gemeente Ruinen is nog geen ruilverkaveling uitgevoerd. Wel heeft het gemeentebestuur getracht in overleg met de afdelingen Ruinen en Ansen van het Drents Landbouwgenootschap te komen tot het besluit tot indiening van een ruilverkavelingsaanvraag. Een dergelijk besluit is echter nog niet genomen.

Tot nu toe is de gemeente Ruinerwold slechts plaatselijk bij een tweetal ruilverkavelingen betrokken geweest. Het betreft hier een klein gebied in het zuidwesten van de gemeente, dat viel onder de ruilverkaveling "Haveltermade" en een aantal ha in het noorden, vallende onder "Uffeltermade".

In de gemeente Havelte is een vijftal ruilverkavelingen oude stijl uitgevoerd. De eerste drie betroffen de madelanden "Witteltermade", "Uffeltermade" en "Haveltermade" (slechts ten dele in de gemeente Havelte liggend) en hebben plaatsgehad omstreeks 1930. Ook een tweetal esverkavelingen kan worden genoemd: na 1945 de ruilverkavelingen "Wallinger- en Eursingeresch" en "Uffelteresch", de laatste in 1957 gereedgekomen. Bovendien is in 1954 aangevraagd "De Schieresch en Kamperesch" (120 ha). In totaal is 1.216 ha verkaveld. De Beverrieten (170 ha) zijn opgenomen in de in voorbereiding zijnde ruilverkaveling "Vledder".

Voor de gehele gemeente Nijeveen tenslotte is ruilverkaveling aangevraagd in 1954 door het waterschap "Kolderveen - Nijeveen" (2.537 ha met ± 200 ha in de gemeente Meppel erbij). Er is een

1) Deze is bij de Cultuurtechnische Dienst in actieve voorbereiding.

plan opgesteld, dat onder meer voorziet in de aanleg van nieuwe wegen, in boerderijenverplaatsing en in bemaling van het westelijke deel van de gemeente. In juni 1959 is deze ruilverkaveling door de eigenaren aangenomen.

Resumerende kan worden gezegd, dat feitelijk alleen Dwingeloo en Havelte hebben kennis gemaakt met ruilverkavelingen in de oude stijl van beperkte omvang, terwijl in Vledder en Nijeveen voor grotere gebieden aanvragen zijn ingediend.

c. De ontsluiting

Het is algemeen bekend, dat de ontsluiting van vele landbouwgebieden (d.i. de bereikbaarheid van de kavels langs de weg) zeer onvoldoende is. Dit is met name in Drente het geval bij de graslanden (madegronden) langs de stromen en op de essen. Verharde wegen ontbreken veelal geheel, tenzij er toevallig een verbindingsweg tussen twee dorpen langs loopt. Vooral wanneer de waterbeheersing te wensen overlaat, geeft deze toestand grote moeilijkheden bij het agrarische vervoer. Bovendien moet men dikwijls grond passeren, die bij anderen in gebruik is. Ook in gebieden met een strokenverkaveling, zoals in Nijeveen, is het ontbreken van voldoende verharde dwarswegen (loodrecht op de kavels) een handicap. In het algemeen is op de zandgronden in het verleden meer aandacht besteed aan de verbetering van de afwatering (zoals normalisatie van beken) dan aan aanleg en verbetering van wegen. Dit is wel te verklaren, daar een afdoende ontsluiting doorgaans slechts tot stand kan komen in het kader van een ruilverkaveling (bijvoorbeeld de essen bij het dorp Dwingeloo). In Zuidwest-Drente wachten dan ook enkele gemeentebesturen met de verharding van wegen tot de uitvoering van aangevraagde ruilverkavelingen (Diever, Nijeveen). In de andere gemeenten zijn sinds 1945 verscheidene landbouwwegen verhard en nieuwe verharde wegen aangelegd in:

Dwingeloo	27,6 km (waarvan $\pm$ 12,5 km op de essen bij Dwingeloo en Lhee),
Vledder	19,2 km,
Ruinen	24,5 km,
Ruinerwold	5,1 km,
Havelte	18,0 km (waarvan $\pm$ 7,5 km verharde wegen op de Uffelteresch).

Een beletsel voor een goed onderhoud en voor eventuele verharding van wegen wordt gevormd door het in onderhoud en eigendom zijn van wegen bij de marken. Dit is bijvoorbeeld het geval in de gemeente Diever en Ruinen. De marken zijn in het algemeen niet bij machte deze wegen naar behoren te onderhouden of te verharden.

Met name in de gemeente Ruinen zijn vele plannen aanwezig tot verharding van zandwegen in enkele delen van de gemeente. Het betreft hier zowel waterschapswegen (vooral bij Ansen), gemeentelijke wegen (hoofdzakelijk tussen Ansen en Ruinen, ten noorden van

Achterdijk en ten oosten van Pesse) en markewegen (Oldenhava) als enkele wegen, die in onderhoud zijn bij de aanliggende percelen. Ook de gemeente Dwingeloo telt verscheidene zandwegen, die voor verharding in aanmerking komen. De totale lengte hiervan bedraagt ± 30 km. De meeste hiervan zijn gelegen in het madeland ten zuidwesten van het dorp Dwingeloo, dat wel zeer slecht ontsloten is, en in het gebied ten noorden van Geeuwenbrug en Eemster, alsmede tussen Eemster en Lheebroek.

Ten aanzien van de huidige situatie (begin 1959) in Zuidwest-Drente is het vergelijkende overzicht interessant, dat wij konden samenstellen met behulp van door de gemeentebesturen verstrekte gegevens (tabel 12). Hierin is vermeld de totale lengte aan verharde en onverharde wegen, alsmede de weglengte per 100 ha cultuurgrond (met uitzondering van autosnelwegen en wegen met uitsluitend toeristische en bosbouwkundige betekenis).

Tabel 12.

DE ONTSLUITING

Gemeente, gebied	Wegleng- te in km	% weglengte verhard	Weglengte in km per 100 ha cultuurgrond		
			totaal	verhard	onverhard
Dwingeloo	197	35	5,0	1,3	3,7
Diever	162	33	4,5	1,5	3,0
Vledder	80	26	3,2	0,8	2,4
Ruinen	242	43	3,5	1,5	2,0
Ruinerwold	47	75	1,2	0,9	0,3
Havelte	140	57	3,1	1,8	1,3
Nijeveen	30	77	1,4	1,1	0,3
Zuidwest-Drente	898	43	3,3	1,4	1,9

Bronnen: wegen: gemeentebesturen,
cultuurgrond: C.B.S.-landbouwtelling mei 1955.

Volgens het "Meerjarenplan voor cultuurtechnische werken" bedraagt de door de Cultuurtechnische Dienst wenselijk geachte dichtheid van het wegennet op de zandgronden $\pm 3,5$ km per 100 ha, zodat men kan concluderen, dat deze dichtheid in Zuidwest-Drente aanwezig is. Twee gemeenten blijven echter vrij veel achter bij het gemiddelde, namelijk Ruinerwold en Nijeveen. Hier is derhalve de aanleg van nieuwe landbouwwegen een eerste vereiste. Dwingeloo en Diever bezitten naar verhouding veel wegen.

De Cultuurtechnische Dienst heeft evenwel het oog op verharde landbouwwegen. Hiermede blijkt het gehele gebied onvoldoende uitgerust te zijn. Door verharding van bestaande zandwegen in Vledder, Dwingeloo, Diever, Ruinen en Havelte is reeds een aanmerkelijke verbetering te verkrijgen.

d. De waterbeheersing

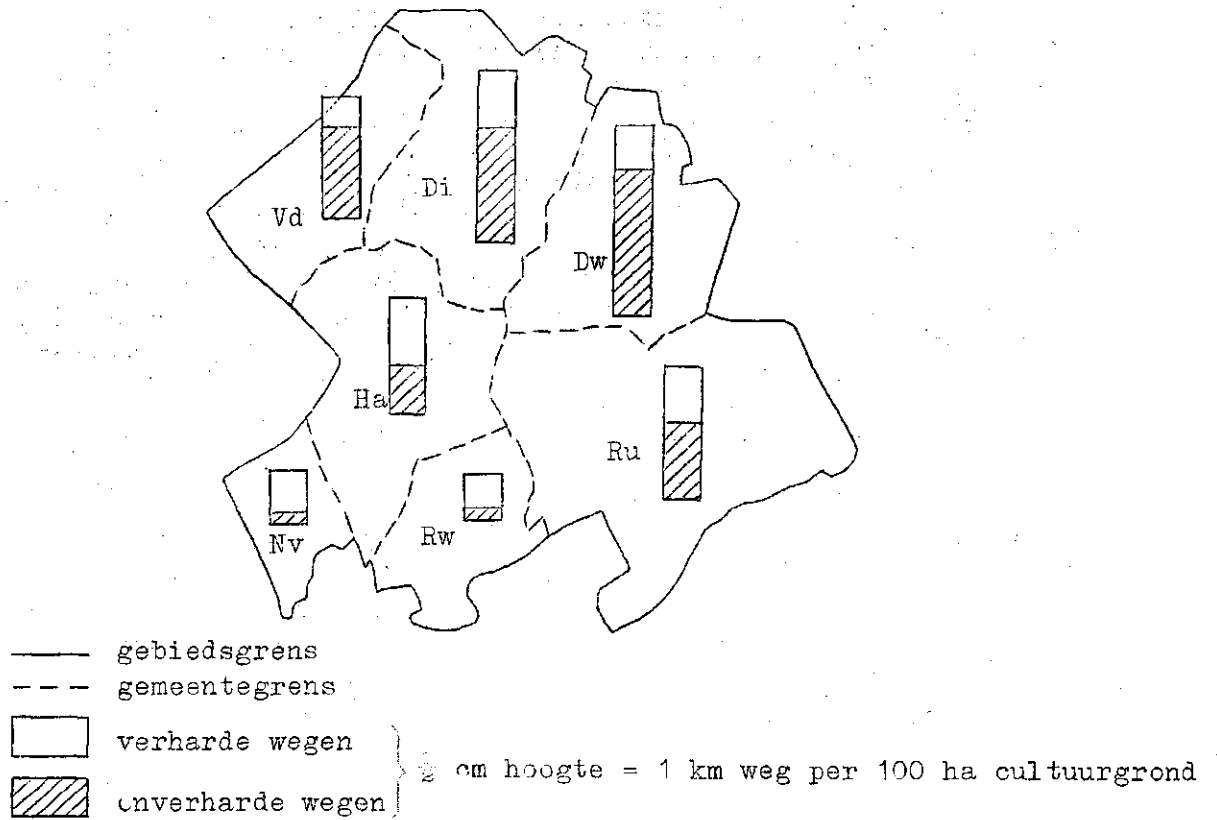
Zoals alle delen van Drente, die rondom het centrale zandgebied liggen, heeft ook Zuidwest-Drente altijd veel te kampen gehad met wateroverlast. Dit is nog steeds het geval. De verschillende stromen, die het water van het hoger gelegen centrale deel in zuidwestelijke richting moeten afvoeren, missen in het algemeen de hiervoor benodigde capaciteit. Een knelpunt is vooral de onvoldoende doorstromingsmogelijkheid bij Meppel (Mallegat).

Verscheidene verbeteringen in de afwatering zijn in het gebied reeds tot stand gekomen. Wij denken bijvoorbeeld aan de kanalisatie van de Oude Vaart of Dwingelderstroom, voor zover deze in de gemeenten Dwingeloo, Diever en Havelte loopt (omstreeks 1926). Het waterschap "De Oude Vaart" heeft thans een waterbeheersingsplan in voorbereiding. Het betreft hier een stroomgebied van 26.000 ha, waaronder ook het Mallegat valt. De uitvoering van genoemd plan wordt belemmerd door de onvoldoende doorstromingscapaciteit in Meppel. In de gemeenten Diever, Vledder en Havelte wordt sedert 1954 gewerkt aan de verbetering van de Vledder- en Wapserveensche Aa. De normalisatie van de beide stromen is gereed, terwijl thans de zijleidingen worden verbeterd. Deze werken brengen een gunstiger waterbeheersing in een gebied van 15.000 ha. Tevens zal hierdoor de wateroverlast in de woonkern Vledderveen worden opgeheven.

In de gemeente Ruinen (zuidoostelijk deel) is in de laatste jaren het Oude Diep genormaliseerd (stroomgebied van 5.000 ha). Dit is ook het geval met de Ruiner A of Wold A, die door de gemeenten Ruinen en Ruinerwold stroomt. De zijleidingen zijn verbeterd of nieuw aangelegd in Ruinen. Deze fase moest in het westelijke deel van Ruinerwold reeds in 1950 zijn afgesloten, doch hiervan is, mede door de bestedingsbeperking, nog niets uitgevoerd. Evenwel zijn de betrokken gronden wel reeds bezwaard met verhoogde waterschapslasten. In Ruinen is de waterstaatkundige toestand nu redelijk. Alleen laat de afwatering van de gronden bij Ansen op de Oude Vaart nog te wensen over. In Ruinerwold zijn plannen tot verbetering van het gebied tussen de Leisloot en de Oude Vaart. Het wachten is hierbij op subsidie.

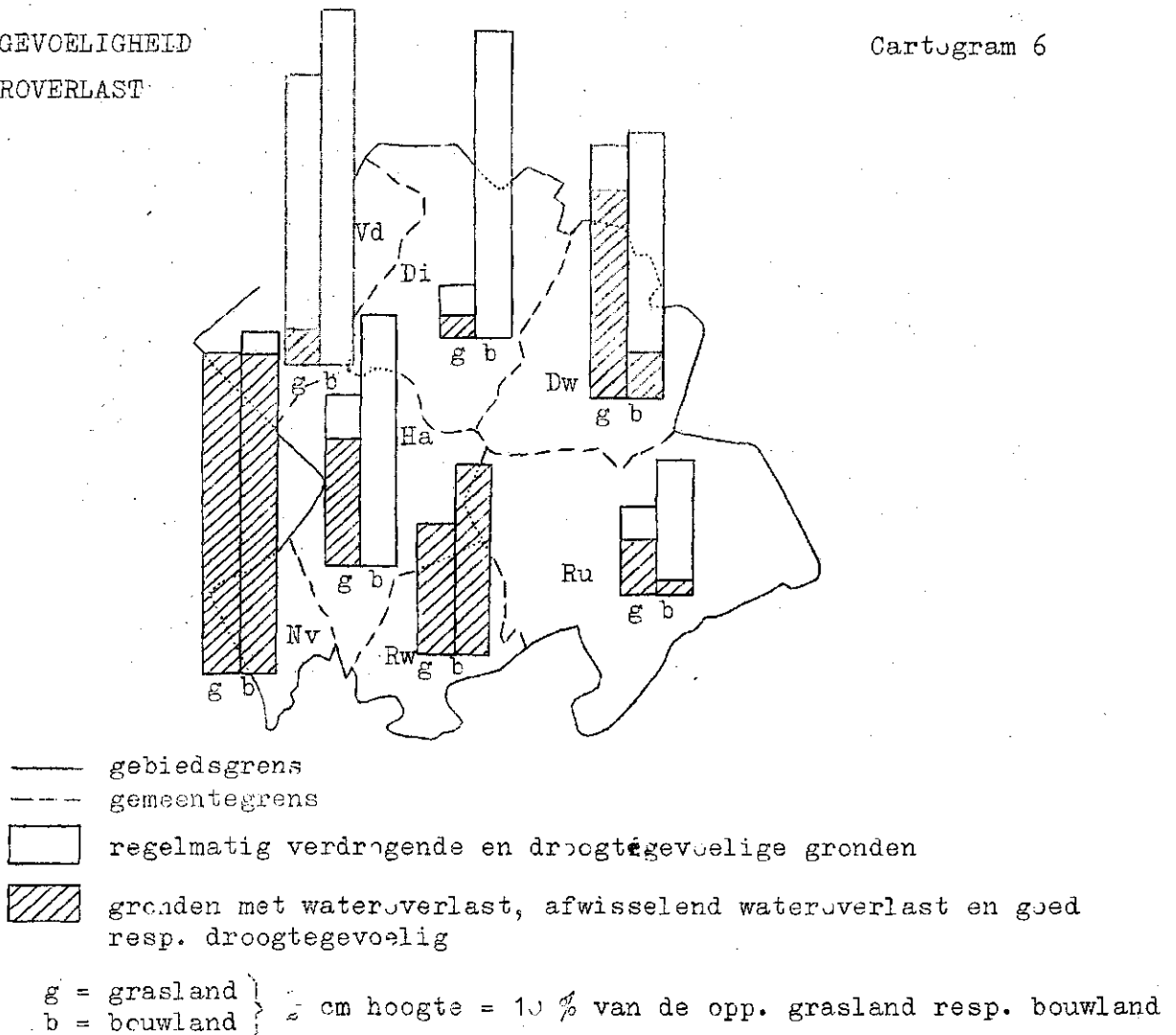
In Nijeveen tenslotte hebben nog geen grootscheepse verbeteringen plaats gehad. In het bestaande ruilverkavelingsplan is echter voorzien in een groot aantal nieuwe waterleidingen. Het westelijke deel van de gemeente zal worden bemalen, het oostelijke deel zal bij lage waterstand op natuurlijke wijze blijven lozen en bij hoge waterstand eveneens bemalen kunnen worden. De uitvoering van deze werken is gekoppeld aan de ruilverkaveling.

Een indruk van de feitelijke waterstaatkundige situatie in Zuidwest-Drente in 1953-1957 geeft tabel 13, waarin onder meer is

DROOGTEGEVOELIGHEID
EN WATEROVERLAST

Cartogram 6

opgenomen een overzicht van de oppervlakte cultuurgrond, die regelmatig wateroverlast heeft. De gegevens zijn verzameld door de Commissie Onderzoek Landbouwwaterhuishouding Nederland en verstrekt door de Cultuurtechnische Dienst Drente.

Tabel 13.

DROOGTEGEVOELIGHEID EN WATEROVERLAST

Gemeente, gebied	Grasland in ha	% grasland in kl.					Bouwl. in ha	% bouwland in klasse					
		I	II	III	IV	V		I	II	III	IV	V	VI
Dwingeloo	2.814	9	4	30	58	-	1.208	19	42	27	13	-	-
Diever	2.574	-	8	86	6	-	1.111	14	69	16	-	-	-
Vledder	1.932	-	70	20	10	-	743	58	39	3	-	-	-
Ruinen	4.756	1	8	76	15	-	2.441	2	32	63	3	-	-
Ruinerwold	3.499	-	-	65	35	-	503	-	-	49	38	-	13
Havelte	3.481	-	12	54	35	-	1.078	16	53	31	-	-	-
Nijeveen	1.971	-	-	5	21	74	163	3	3	-	-	94	-
Zuidwest- Drente	21.027	1	12	53	27	7	7.247	15	40	37	6	2	1

Toelichting: klasse I: regelmatig verdrogende gronden
 II: droogtegevoelige gronden
 III: praktisch niet verdrogende gronden
 IV: gronden met wateroverlast
 V: afwisselend wateroverlast en goed
 VI: afwisselend wateroverlast en droogtegevoelig.

Bron: C.O.L.N.-gegevens Drente (C.D.)

In geheel Zuidwest-Drente blijkt ruim 1/3 van het grasland in genoemde jaren wateroverlast te hebben gehad, dat is een oppervlakte van niet minder dan 7.000 ha. Voegt men hierbij nog het bouwland met wateroverlast, dan komt men tot 27% van alle cultuurgrond in dit gebied, dat te lijden had onder een onvoldoende afwatering. Voor de gehele provincie Drente bedroeg dit percentage 21, zodat valt te concluderen, dat de toestand op dit punt in Zuidwest-Drente slechter is dan in verscheidene andere delen van de provincie. Dit geldt in het bijzonder voor de gemeenten Nijeveen en Dwingeloo, waar resp. 95 en 58% van het grasland wateroverlast had. Hieruit blijkt wel duidelijk de urgentie van afdoende waterbeheersingsmaatregelen in beide gemeenten evenals, zij het in mindere mate, in Ruinerwold en Havelte. In de overige drie gemeenten was de waterstaatkundige toestand verhoudingsgewijs redelijk.

e. De juridische vorm van het grondgebruik

Een aspect van de agrarische structuur van een gebied, dat van veel betekenis is voor de landbouw, is de juridische vorm van het

grondgebruik, dat is het voorkomen van cultuurgrond en gebouwen in eigendom bij, dan wel gepacht door de grondgebruikers. In het algemeen is de verhouding tussen pacht en eigendom van invloed op de toestand, waarin zich de boerderijen bevinden. Het is bekend, dat pachtboerderijen doorgaans minder goed worden onderhouden in verband met de hoge onderhoudskosten en de bestaande pacht prijzen. In ditzelfde kader kan men de weerstanden zien, die veelal aanwezig zijn bij de verpachters, wanneer het in een bepaald gebied gaat om de stemming met betrekking tot een ruilverkaveling.

Tabel 14.

PACHT EN EIGENDOM

Gemeente, gebied	Bedrijven 1)		Cultuurgrond 1)	
	aantal	% gepacht 2)	in ha	% gepacht
Dwingeloo	559	58	4.079	56
Diever	425	50	3.671	52
Vledder	297	62	2.632	68
Ruinen	858	51	7.170	62
Ruinerwold	398	69	3.957	68
Havelte	553	62	4.635	67
Nijeveen	236	54	2.132	57
Zuidwest-Drente	3.326	57	28.276	62
Provincie Drente	19.945	53	186.891	58

Bron: C.B.S.-landbouwtelling mei 1955.

1) Alle bedrijven, excl. die zonder cultuurgrond.

2) Bedrijven met < 50% van de cultuurgrond in eigendom.

In Zuidwest-Drente komt gemiddeld iets meer pacht voor dan de provinciale cijfers aangeven. In het bijzonder kunnen Ruinerwold, Vledder en Havelte worden genoemd als gemeenten met relatief veel verpachte bedrijven en cultuurgrond. Alleen in de gemeente Dieven komt de verhouding tussen pacht en eigendom vrijwel overeen met 50 : 50.

In het algemeen overweegt bij de bedrijven kleiner dan 5 ha het eigendomsgrondgebruik, terwijl boven deze grens het pachtpercentage boven 50 ligt en met de grootteklassen verder toeneemt. Een hieraan tegengesteld beeld treft men evenwel aan in de gemeenten Dwingeloo en Ruinerwold.

f. Het produktieplan

In § 1 is er reeds op gewezen, dat de produktierichting in de landbouw in Zuidwest-Drente, die voor een groot deel wordt bepaald door de natuurlijke omstandigheden, zo is, dat het zwaartepunt ligt bij het grasland en de rundveehouderij, met name in Ruinerwold,

Havelte en Nijeveen. De fokverenigingen in deze gemeenten genieten alom bekendheid wegens de goede kwaliteit van de rundveestapel.

Om een duidelijker inzicht te verkrijgen in het produktieplan is in tabel 15 de verdeling van de totale arbeidsbehoefte over de verschillende bedrijfsonderdelen weergegeven, gebaseerd op het teeltplan, de veestapel en een aantal arbeidsnormen voor de verzorging van gewassen en diersoorten.

Tabel 15.

VERDELING VAN DE ARBEIDSBEHOEFTE OVER DE BEDRIJFSONDERDELEN

Gemeente, gebied	Arbeidsbe- hoefte in st.u. per ha	% van de arbeidsbehoefte, dat voor rekening komt van					
		bouwl.	grasl.	tuingr.	rundv.	vark.	kippen
Dwingeloo	473	25	13	0	45	9	4
Diever	440	27	14	0	45	8	3
Vledder	451	25	13	1	45	7	4
Ruinen	477	28	12	0	42	9	5
Ruinerwold	459	12	16	0	56	9	2
Havelte	442	22	15	0	49	9	2
Nijeveen	464	8	17	-	61	8	1
Zandgebied	468	43	10	6	34	6	3
Provincie Drente	493	48	9	1	31	5	3

Bron: door L.E.I. berekend op basis van C.B.S.-landbouwtelling mei 1950.

Hoewel bovenstaande gegevens enigszins verouderd zijn, verschaffen zij toch wel een betrouwbaar beeld, daar in de laatste jaren niet veel zal zijn veranderd in het produktieplan. Ook uit tabel 15 blijkt het overwegende weidekarakter van Ruinerwold en Nijeveen, waar meer dan 70% van de totale arbeidsbehoefte wordt geleverd door grasland en rundveestapel. Het bouwland is relatief het meest van belang in Ruinen, waar ook de verzorging van varkens en kippen de meeste arbeid vergt (14%). Alleen hier kan men feitelijk spreken van het gemengde zandbedrijf, hoewel in andere zandgebieden van ons land de "veredelingsindustrie" met veel varkens en kippen een nog aanzienlijk belangrijker plaats inneemt.

De wijzigingen, die sedert 1950 in de veebezetting hebben plaats gehad, zijn af te lezen uit tabel 16.

Tabel 16

VEEBEZETTING IN 1950 - 1958

Gemeente	Aantal melkkoeien per 100 ha grasl.			Aantal mestvarkens per 100 ha cult. gr.			Aantal legkippen per 100 ha cult. gr.		
	1950	1955	1958	1950	1955	1958	1950	1955	1958
Dwingeloo	109	106	103	15	20	11	348	394	395
Diever	99	107	103	20	23	20	284	260	204
Vledder	104	109	108	23	25	15	324	228	215
Ruinen	107	110	110	22	30	29	455	608	660
Ruinerwold	106	105	105	14	26	26	224	292	351
Havelte	102	108	106	19	23	12	222	266	257
Nijeveen	113	108	113	20	32	45	124	215	305
Provincie									
Drente	108	111	108	22	28	17	318	358	348

Bron: C.B.S.-landbouwtellingen mei 1950, 1955, 1958.

Na 1950 is in Diever, Vledder, Ruinen en Havelte de melkveedichtheid iets gestegen, in Ruinerwold en Nijeveen was deze praktisch stationair, terwijl in Dwingeloo een vrij sterke teruggang valt te constateren. Niettemin is de melkveedichtheid in Ruinen en Nijeveen over het algemeen in de beschouwde periode het grootst geweest. Het aantal mestvarkens per 100 ha cultuurgrond is toegenomen in Ruinen, Ruinerwold en Nijeveen, het sterkst in laatstgenoemde gemeente. In Diever was de mestvarkensstapel in 1958 even groot als in 1950, terwijl in de overige drie gemeenten een daling optrad, die vooral plaats na 1955. In de laatste jaren zijn het met name Nijeveen, Ruinen en Ruinerwold, waar relatief veel varkens worden gemest. De kippenstapel is kleiner geworden in Diever en Vledder, gegroeid in de andere vijf gemeenten, in het bijzonder in Nijeveen, Ruinerwold en Ruinen. In 1958 had Ruinen verreweg de grootste kippenstapel per 100 ha. In het algemeen kan men zeggen, dat in Ruinen, een zandgemeente met veel kleinbedrijf, de veeteelt intensief is, dit in tegenstelling tot de overigens gelijksoortige gemeente Dwingeloo, al is de kippenhouderij ook daar van enige betekenis.

In de gehele provincie Drente was de melkveedichtheid in 1958 op hetzelfde peil als in 1950, de varkensmesterij aanzienlijk teruggelopen na 1955 en de kippenhouderij ten opzichte van 1950 met $\pm 10\%$ uitgebreid. Vergelijking van de Zuidwestdrentse gemeenten met de provinciale gemiddelden toont aan, dat de veebezetting in Ruinen over de gehele linie in 1958 boven deze gemiddelden lag, terwijl dit in Nijeveen duidelijk ook het geval was bij het melkvee en de mestvarkens en in Dwingeloo bij de legkippen.

Vanzelfsprekend is de uiteenlopende bedrijfsstructuur in Zuidwest-Drente van grote invloed op de werkgelegenheid in de agrarische sector. In de weidegemeenten veroorzaken het hooien en kuilen een vergroting van de arbeidsbehoefte, maar hier zijn toch de seizoenpieken veel minder duidelijk dan in de meer gemengde gemeenten, waar de oogst van granen en hakvruchten in een betrekkelijk korte periode meer arbeidskrachten vraagt. Door de verdere mechanisatie in de hooibouw en bij de oogst van de akkerbouwprodukten (loonwerkers) is de behoefte aan losse arbeidskrachten na de oorlog echter aanzienlijk verminderd.

§ 3. Enkele maatschappelijke aspecten van de agrarische structuur

a. De zeer kleine landbouwbedrijven

In §2a is reeds uitvoerig ingegaan op de grootte van de landbouwbedrijven in Zuidwest-Drente. Hierbij is gebleken, dat in dit gebied de gemiddelde oppervlakte cultuurgrond, in gebruik bij de feitelijke landbouwbedrijven (hoofdberoep bedrijfshoofd = landbouwer), geringer is dan in de gehele provincie Drente (in 1955 9,8 ha tegenover 11,7 ha). Ook is naar voren gekomen, dat in de gemeente Dwingeloo deze gemiddelde grootte slechts 8,8 ha bedroeg en in dit gebied het kleinste is.

De bedrijfsgroottestructuur is niet alleen landbouwkundig van betekenis, maar heeft eveneens een maatschappelijke zijde. In het bijzonder op de zandgronden, waar kleine en zeer kleine bedrijven het meest voorkomen. De landbouwers met zeer kleine bedrijven, waaronder wij hier verstaan bedrijven met minder dan 5 ha cultuurgrond, kunnen vaak slechts met de grootste moeite het hoofd boven water houden, daar zij hun arbeidskracht op deze bedrijfjes niet volledig produktief kunnen maken. Dit blijkt bijvoorbeeld uit het feit, dat in 1952 in een vijftal door het L.E.I. onderzochte zandgemeenten in Nederland (waaronder Ruinen) niet minder dan 1/4 van deze zeer kleine boeren zich genoodzaakt zag een nevenberoep uit te oefenen. De nevenberoepen hangen in de meeste gevallen nauw samen met het agrarische bedrijf. Zo verzorgt 1/3 van de landbouwers met nevenberoep een melkriet voor een zuivelfabriek, 1/6 is land- of bosarbeider en een even grote groep oefent andere nevenberoepen uit, die nauw verband houden met de landbouw (zoals loonwerker, eilverzamelaar, handelaar in agrarische produkten, monsternemer of melkcontroleur). Als zodanig oefent deze agrarische bevolkingsgroep een aantal belangrijke functies uit in de samenleving. Zij vormt onder andere een arbeidsreservoir, dat van belang is voor de drukke perioden op de grote landbouwbedrijven. Een andere aanwijzing voor de sociaal moeilijke positie van de zeer kleine landbouwers is te vinden in de ontwikkeling van het aantal dezer bedrijven. In de jaren 1950-1955 is dit in Drente met ruim 5% per jaar verminderd.

De jongere generatie voelt er in het algemeen weinig voor een dergelijk zeer klein bedrijf over te nemen.

Om een indruk te krijgen van de bestaande agrarisch maatschappelijke toestand in een gebied is het derhalve nuttig te bezien, in welke mate de zeer kleine bedrijven (hoofdberoep landbouwer) voorkomen. Tabel 17 geeft hiervan een overzicht.

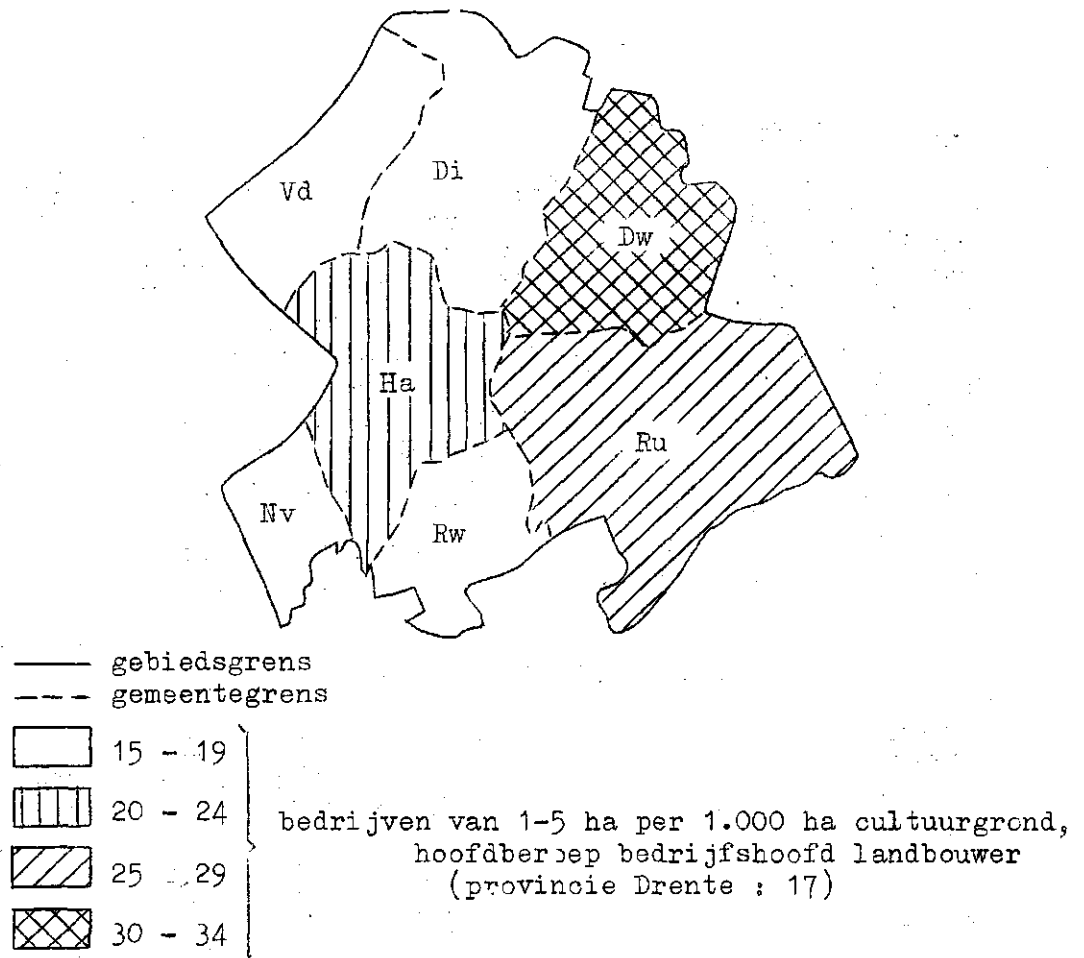
Tabel 17.

AANWEZIGHEID VAN ZEER KLEINE LANDBOUWBEDRIJVEN		
Gemeente, gebied	Aantal bedrijven ¹⁾ van 1-5 ha	
	totaal	per 1.000 ha cultuurgrond
Dwingeloo	130	33
Diever	62	17
Vledder	48	19
Ruinen	178	26
Ruinerwold	66	17
Havelte	92	20
Nijeveen	39	18
Zuidwest-Drente	615	22
Provincie Drente	3.054	17

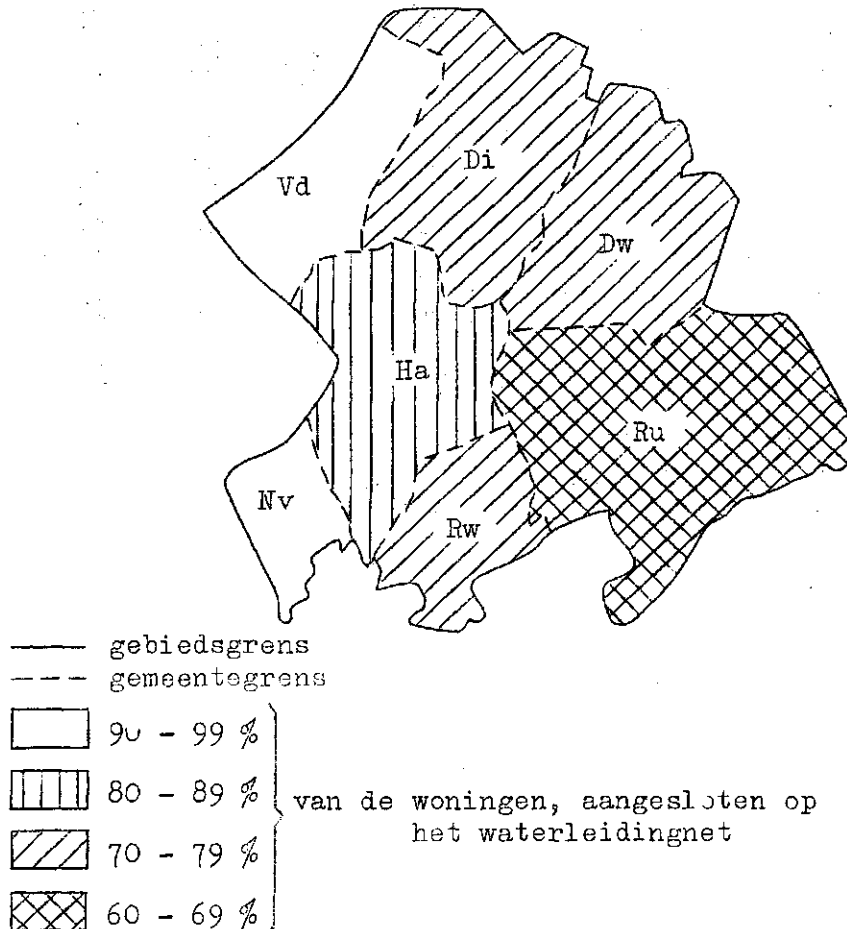
Bron: C.B.S.-landbouwtelling mei 1955.

1) Met bedrijfshoofd hoofdberoep landbouwer.

Het is duidelijk, dat in Zuidwest-Drente, betrokken op de oppervlakte cultuurgrond, naar verhouding betrekkelijk veel zeer kleine bedrijven zijn, met name in de gemeenten Dwingeloo en Ruinen. Hierin ligt een aanwijzing, dat de agrarische bevolking van deze beide gemeenten in maatschappelijk opzicht in een relatief ongunstige positie verkeert. Aanmerkelijk beter is de toestand in de overige gemeenten van het gebied. Hierbij is een factor van betekenis, dat Ruinen door de nabijheid van de industriekern Hogeveen waarschijnlijk in de toekomst een grotere mate van afvloeiing van arbeidskrachten uit deze bedrijfsgroterklasse te zien zal geven dan Dwingeloo. In beide gemeenten zijn de kleine boeren ter vergroting van het gezinsinkomen er ook toe overgegaan meer kippen te houden, in het bijzonder in Ruinen (zie § 2f).

WATERLEIDING

b. De woningkwaliteit

Het is een bekend feit, dat de plattelandswoningen in het algemeen en die van landarbeiders en boeren in het bijzonder ten aanzien van verschillende aspecten ver achterblijven bij de stedelijke woningvoorraad. Dit is met name het geval in Drente. Men kan de woningen op grond van een aantal punten gaan beoordelen op hun kwaliteit. Zo denken wij aan het aantal vertrekken per bewoner (meer een kwantitatief kenmerk), aan het voorkomen van slaapkamers en bedsteden, aan de mate van toetreding van licht en lucht en aan de indeling en inrichting van de kook- en wasgelegenheden. Vele van deze kenmerken hangen samen met het bouwjaar van de huizen en van de boerderijen. Het is dan ook van betekenis de relatieve ouderdom van de boerderijen te bezien, vergeleken met de gewone woningen zonder bedrijf, zoals tabel 18 weergeeft.

Tabel 18

BOUWJAAR VAN BOERDERIJEN EN GEWONE WONINGEN

Gemeente, gebied	Categorie, woningen	Aantal bewoonde woningen	% woningen, gebouwd			
			vóór 1906	1906- 1930	1931- 1945	1946- 1956
Dwingeloo	A	465	44	30	11	15
	B	245	28	27	13	32
Diever	A	337	45	28	15	12
	B	320	26	18	21	35
Vledder	A	221	51	31	13	5
	B	344	45	13	13	29
Ruinen	A	705	33	35	17	15
	B	506	12	22	24	42
Ruinerwold	A	366	68	18	8	6
	B	311	40	24	14	22
Havelte	A	432	53	26	13	8
	B	571	23	19	11	47
Nijeveen	A	225	52	27	12	9
	B	128	17	33	16	34
Zuidwest-Drente	A	2.751	47	29	13	11
	B	2.425	27	21	16	36
Provincie Drente	A	15.207	45	32	14	9
	B	45.879	23	24	18	35

Bron: C.B.S.-woningtelling 1956.

1) A = boerderijen en tuinderswoningen
B = gewone woningen zonder bedrijf

Uit bovenstaande gegevens blijkt duidelijk, dat de boerderijen in het algemeen aanzienlijk ouder zijn dan de gewone woningen. In Zuidwest-Drente kwamen in 1956 nog iets meer boerderijen en gewone woningen ouder dan 50 jaar voor dan gemiddeld in de provincie. De verschillen tussen boerderijen en andere woningen blijken in de oudste groep zeer groot te zijn: bijna de helft van alle boerderijen in het gebied zijn ouder dan 50 jaar tegen ruim $\frac{1}{4}$ van de gewone woningen. In het bijzonder vallen als ongunstig op de gemeenten Ruinerwold, Havelte, Nijeveen en Vledder. In eerstgenoemde gemeente is zelfs ruim $\frac{2}{3}$ van de boerderijen ouder dan 50 jaar, terwijl hier, evenals in Vledder, ook het percentage oude gewone woningen zeer hoog is (40 - 45%). Genoemde vier gemeenten zijn tevens relatief weinig voorzien van naoorlogse boerderijen (5-9% van het totaal). De woningbouw is na de oorlog in de zeven gemeenten 2 tot 6 maal zo omvangrijk geweest (in percentages gezien) dan de boerderijbouw.

Het behoeft geen nader betoog, dat een hoge ouderdom van boerderijen in vrijwel alle gevallen samengaat met een zeer ondoelmatige inrichting, zowel van het woon- als het bedrijfs-gedeelte. Vergelijking van de tabellen 14 en 18 brengt aan het licht, dat ook een duidelijk verband aanwezig is tussen het voorkomen van pachtbedrijven en de leeftijd van de boerderijen.

In het kader van ruilverkavelingen nieuwe stijl wordt tevens aandacht geschonken aan de verbetering van het woningspeil door krotopruijing en nieuwbouw. Het is derhalve gewenst, dat op deze plaats iets meer over de woningkwaliteit wordt vermeld. Wij hebben gemeend, dat dit het beste kon gebeuren aan de hand van de uitkomsten van het kwalitatieve woningonderzoek, dat enkele jaren geleden (omstreeks 1954) door het Ministerie van Volkshuisvesting en Bouwnijverheid is uitgevoerd. Om vergelijking tussen de gemeenten mogelijk te maken zijn de aantallen krotten tevens uitgedrukt in procenten van het totale aantal woningen in 1956 volgens de woningtelling van dat jaar.

Tabel 19

AANWEZIGHEID VAN KROTWONINGEN

Gemeente, gebied	Aantal krotten	Krotten in % van de woningvoorraad
Dwingeloo	58	8
Diever	65	9
Vledder	98	16
Ruinen	112	9
Ruinerwold	33	5
Havelte	70	7
Nijeveen	12	3
Zuidwest-Drente	448	8
Provincie Drente	5.775	9

Bronnen: krotten: Min. van Volkshuisvesting en Bouwnijverheid, woningvoorraad: C.B.S.-woningtelling 1956.

Allereerst blijkt uit bovenstaande gegevens, dat Zuidwest-Drente ten opzichte van de gehele provincie een overeenkomstig beeld vertoont met 8 tegen 9% krotwoningen. Binnen het gebied van de zeven gemeenten valt Vledder op met een tweemaal zo groot percentage krotten in 1956, terwijl anderzijds de gemeenten Nijeveen en Ruinerwold een relatief gunstige positie innemen. Hoewel deze cijfers betrekking hebben op alle woningen, kan men hieruit afleiden, dat ook onder de boerderijen in de twee genoemde gemeenten slechts weinig krotten voorkomen, zodat afbraak en nieuwbouw van boerderijen in dit opzicht hier weinig urgent is.

Van de + 450 krotten in het gebied stond 60% in Diever, Vledder en Ruinen. De situatie in deze gemeenten roept het dringendst om verbetering. Sinds 1954 zijn over het algemeen slechts in enkele incidentele gevallen krotten afgebroken, zodat in de toestand weinig verandering is gekomen. Alleen in Vledder en Ruinen had in de laatste jaren krotopruiming plaats op vrij grote schaal. Zo zijn in de gemeente Vledder in deze periode ruim 40 krotten afgebroken of ontruimd en vervangen door nieuwbouw. In Nijeveen is het aantal bewoonde krotten thans (begin 1959) teruggelopen tot slechts 3. In het gehele gebied bestaan geen plannen van enig gewicht tot verdere opruiming. De kosten, welke hieraan zijn verbonden, zijn te hoog. Volgens de huidige normen voor de verdeling van het woningcontingent nieuwbouw komt per jaar slechts 2 $\frac{1}{2}$ % van het aantal krotten in aanmerking voor vervanging door woningwetwoningen en zal mogelijk een gelijk percentage worden vervangen door particuliere nieuwbouw. Indien dit laatste het geval zou zijn, zou de thans aanwezige krottenvoorraad eerst omstreeks 1980 zijn verdwenen. Onder de heersende regelingen is alleen een sanering op enigszins grote schaal te verwachten in het kader van de uitvoering van aangevraagde ruilverkavelingen (Vledder, Diever).

c. Het elektriciteitsnet

Na de laatste oorlog is de aansluiting van de woningen ten plattelande op het openbare elektriciteitsnet met voortvarendheid aangepakt. Een belemmering wordt hierbij gevormd door de omstandigheid, dat verspreide boerderijen en landarbeidswoningen in het veld niet op rendabele wijze aansluitbaar zijn zonder overheids-subsidies. Plattelandsgemeenten met veel verspreide bebouwing vertonen in het algemeen een achterstand ten aanzien van deze voorziening, die tevens van veel belang is voor het bedrijfs-gedeelte van de boerderijen, vooral wanneer men de beschikking heeft over krachtstroom.

Uit het "Meerjarenplan voor cultuurtechnische werken" blijkt, dat in 1947 in geheel Nederland en in de provincie Drente 76 à 77% van de landbouwbedrijven was aangesloten op het lichtnet. De vraag komt op, welke positie Zuidwest-Drente in dit opzicht inneemt. Uit de beschikbare gegevens valt af te leiden, dat in 1947 reeds 81% van de boerderijen in dit gebied de beschikking had over een aansluiting, zodat Zuidwest-Drente een voorsprong

had op vele andere plattelandsgebieden. In 1956 was genoemd percentage gestegen tot 86, doordat ook hier het aantal aansluitingen is uitgebreid.

De huidige toestand op dit punt per gemeente valt af te leiden uit onderstaande tabel 20. Bij de beoordeling van deze gegevens dient rekening te worden gehouden met het feit, dat na juni 1956 in de meeste gemeenten verdere aansluiting heeft plaats gehad. Dit geldt met name voor Ruinen (168 woningen voorzien). Thans hebben in Ruinen, Ruinerwold en Nijeveen praktisch alle boerderijen de beschikking over elektriciteit.

In de overige vier gemeenten is nog steeds een aantal verspreide boerderijen van deze voorziening verstoken. Het betreft hier onder andere Diever, waar de achterstand nog steeds het grootst is (+ 75 niet aangesloten in Oud Wateren, een gedeelte van Zorgvlied, Oude Willem, bij Geeuwenbrug, Wapserauwen en de Broeken), Dwingeloo (+ 60 boerderijen niet aangesloten in Boterveen, Holtien, Honingvlakte en ten oosten van Lheebroek) en Havelte (+ 25 niet aangesloten). In totaal zijn er dus ongeveer 160 boerderijen en een klein aantal andere woningen, waarvoor nog wegen dienen te worden gevonden om tot aansluiting te kunnen overgaan. Het is waarschijnlijk, dat per nog aan te sluiten perceel een bedrag van + f.4000,- benodigd is. Het onrendabele deel van deze kosten zal alleen kunnen worden gedekt door hogere subsidies van de zijde van de gemeenten (en eventueel van de provincie) naast de bijdragen, die de elektriciteitsmaatschappijen zelf verstrekken).

Tabel 20

AANSLUITINGEN OP HET ELEKTRICITEITSNET

Gemeente, gebied	Aantal boerderijen	% boerderijen met aansluiting op elektriciteitsnet
Dwingeloo	465	83
Diever	337	71
Vledder	221	91
Ruinen	705	82
Ruinerwold	366	97
Havelte	432	91
Nijeveen	225	99
Zuidwest-Drente	2.751	86

Bron: C.B.S.-woningtelling 1956.

d. Het waterleidingnet

Hetgeen onder c in de eerste alinea is vermeld ten aanzien van het elektriciteitsnet, geldt tevens voor het waterleidingnet. Hoewel ook op andere wijze een goede watervoorziening mogelijk is (bijvoorbeeld door een Nortonwel of welput met hydrofoorinstallatie),

mits voldoende grondwater aanwezig is, gaat er toch niets boven een aansluiting op het openbare waterleidingnet.

De uitbreiding van het waterleidingnet is ten plattelande veel minder ver gevorderd dan die van het elektriciteitsnet. In het eerder aangehaalde "Meerjarenplan voor cultuurtechnische werken" wordt vermeld, dat in Nederland in 1947 slechts 38% van alle landbouwbedrijven de beschikking had over leidingwater, in Drente zelfs niet meer dan 15%. Het was met deze voorziening op het platteland derhalve in het algemeen niet erg rooskleurig gesteld. Hoe is in dit opzicht de positie van Zuidwest-Drente?

In 1947 verschilde de toestand in dit deel van Drente niet met de gemiddelde situatie in de provincie. 15% van de boerderijen was aangesloten. Negen jaar later, in 1956, was dit percentage tot bijna het dubbele gestegen, namelijk tot 27. Niettemin moest toen nog bijna 3/4 van alle boeren het zonder leidingwater stellen. De verhouding tussen de zeven gemeenten is af te lezen uit tabel 21.

Tabel 21

AANSLUITINGEN OP HET WATERLEIDINGNET PER 30 JUNI 1956

Gemeente, gebied	Aantal boerderijen	% boerderij met aanslui- ting op waterleidingnet
Dwingeloo	465	-
Diever	337	-
Vledder	221	65
Ruinen	705	1
Ruinerwold	366	46
Havelte	432	48
Nijeveen	225	91
Zuidwest-Drente	2.751	27

Bron: C.B.S.-woningtelling 1956.

Zoals bovenstaande gegevens aantonen, liep de situatie in de gemeenten van het gebied in 1956 zeer sterk uiteen. Dwingeloo, Diever en Ruinen waren nog geheel van waterleiding verstoken, terwijl in Nijeveen reeds 9/10 van de boerderijen voorzien was. Reeds voor de laatste oorlog was dit daar het geval, evenals in Veendijk en Wapserveen (gemeente Havelte). De lintbebouwing maakte hier een rendabele exploitatie mogelijk.

In de laatste jaren (sinds 1956) is ook waterleiding aangelegd in de gemeenten Dwingeloo, Diever en Ruinen. Thans zijn alleen in de gemeente Nijeveen bijna alle boerderijen voorzien; slechts 19 woningen zijn nog niet aangesloten. In de overige zes gemeenten treft men bepaalde streken aan, waar geen waterleiding aanwezig is. Hierna volgt een opgave van de huidige situatie per gemeente op 1 januari 1959.

Tabel 22

AANSLUITINGEN OP HET WATERLEIDINGNET PER 1 JANUARI 1959

Gemeente, gebied	Aantal woning- gen (a)	Aantal aansluit- bare wo- ningen (b)	Aantal aange- sloten woningen (c)	Aansluit- baarheids- percen- tage (b:a)	Aanslui- tings- percen- tage (c:b)	Aantal hyper- onren- dabele percelen
Dwingeloo	+ 820	678	587	83	87	142
Diever	+ 760	570 4)	477	75 4)	84	120
Ruinen	+ 1355	1007	836	76	83	348
Ruinerwold	+ 740	640 5)	568	86 5)	89	80
W.M.D. 1)	+ 3675	2895 6)	2468	79 6)	85	690
Vledder 2)	711	679 7)	669	95 7)	98	32
Havelte 2)	1163	1034 7)	1028	89 7)	99	129
Nijeveen 2)	433	419 7)	414	97 7)	99	14
W.M.O. 2)3)	2307	2132 7)	2111	92 7)	99	175
Zuidwest- Drenthe	+ 5982	5027 8)	4579	84 8)	91	865
Gehele ge- bied W.M.D.	+ 49000	44251	40240	92	92	+ 4000

- 1) W.M.D. = Waterleidingmaatschappij Drenthe (4 gemeenten).
- 2) De opgegeven totale aantallen percelen (a) liggen enkele procenten hoger dan de aantallen volgens het Centraal Bureau voor de Statistiek. Dit is een gevolg van het feit, dat de W.M.O. een ruimere definitie van het begrip woning hanteert dan het C.B.S. Bij de W.M.D. is die definitie juist van beperkter strekking.
- 3) W.M.O. = Waterleidingmaatschappij Overijssel (3 gemeenten).
- 4) Met + 70 stuks tot 84% te verhogen voor in de toekomst uit te voeren plannen.
- 5) Met + 20 stuks tot 89%.
- 6) Met + 90 stuks tot 81%.
- 7) Per 1 januari 1959 zijn de aansluitingsvoorwaarden verruimd, zodat de desbetreffende getallen in werkelijkheid groter zijn.
- 8) Met + 90 stuks tot 85% te verhogen voor in de toekomst uit te voeren plannen.

Bronnen: W.M.D. en W.M.O.

Ter toelichting op tabel 22 diene, dat door de W.M.D. onder een aansluitbare woning wordt verstaan een woning, waarvoor niet meer dan f. 400,- behoeft te worden geïnvesteerd om het perceel aan het net te verbinden. In de toekomst zal deze f. 400,- -grens wellicht verder worden verruimd, misschien zelfs geheel worden afgeschaft. In het laatste geval zal elk perceel in het voorzieningsgebied van de W.M.D. aansluitbaar zijn geworden en kan aan de volledige aansluiting van alle woningen worden gewerkt.

In het gebied van de W.M.O. geldt sinds 1 januari 1959 een afstandsgrens van 400 meter vanaf een hoofdleiding voor de gratis aansluitbaarheid, een zeer geruime grens dus.

Volgens het Rijkstienjarenplan zullen in de periode 1954 - 1963 de onrendabele percelen onder rijkssubsidie worden gebracht. Dit betekent, dat de waterleidingbedrijven de onrendabele percelen in de tien jaren van 1953 - 1962 aansluitbaar dienen te maken. In het gebied van de W.M.D. is het plan met subsidie van provincie en gemeenten echter vermeld uitgevoerd, zodat men vóór is op het tienjarenplan.

Voorlopig is een einde gekomen aan de uitbreidingsactiviteit van de W.M.D. Men onderzoekt evenwel de mogelijkheden om voort te gaan met het aansluitbaar maken van onrendabele percelen.

Uit tabel 22 blijkt, dat met name in de gemeenten Ruinen en Diever, en in mindere mate in Dwingeloo, Ruinerwold en Ravelte, naar verhouding vele woningen nog niet aansluitbaar zijn. Het betreft in deze vijf gemeenten in totaal 819 percelen. Verder valt uit de voorlaatste kolom af te leiden, dat in de vier gemeenten van de W.M.D. in mindere mate gebruik is gemaakt van de mogelijkheid tot aansluiting van de aansluitbare percelen dan in de drie gemeenten van de W.M.O.

Ten slotte volgt hier nog een overzicht van de belangrijkste delen van Zuidwest-Drente, die thans van waterleiding zijn verstoken.

Dwingeloo: alle kernen zijn voorzien. Geen waterleiding in Molenstad, Boterveen, Holtland en Holtien.

Diever: geen waterleiding in Zorgvlied, Wateren en Het Moer.

Vledder: geen waterleiding in een deel van het Vledderveld en bij verspreide boerderijen en andere woningen.

Ruinen: geen waterleiding in Ruinerveld tot en met Kalenberg en in een deel van Stuifzand.

Ruinerwold: geen waterleiding in Haakswold aan het Boerpad, de maatschappij wacht met aansluiting tot de wegaanleg aldaar. Eveneens geen waterleiding aan een deel van de Buitenhuizerweg en het oostelijke deel van de De Weidenweg.

Havelte: sinds 1956 zijn hier + 160 boerderijen aangesloten. Thans zijn 52 boerderijen nog niet voorzien, voornamelijk in Uffelte (32); bovendien hebben 64 andere woningen geen waterleiding.

e. Het landbouwonderwijs

Thans wordt over het algemeen als wenselijk beschouwd, dat de landbouwers en hun opvolgers een vorm van agrarisch dagonderwijs hebben ontvangen in het belang van een rationele bedrijfsvoering. In Zuidwest-Drente bestaat gelegenheid tot het volgen van lager landbouwonderwijs aan de lagere landbouwscholen te Dwingeloo (algemeen, opgericht in 1932) en Havelte (algemeen, 1947). Tevens is een Christelijke lagere landbouwschool sinds 1953 gevestigd te Meppel, evenals een Rijks middelbare landbouwschool (voorheen landbouwwinterschool, opgericht 1909). Andere landbouwscholen, die van belang zijn voor Zuidwest-Drente, zijn:

Chr. l.l.s. te Beilen (1948),
 Chr. l.l.s. te Smilde (1937),
 l.l.s. te Oosterwolde (1932),
 l.l.s. te Steggerda (1930),
 l.l.s. te Steenwijk (1929),
 Chr. l.l.s. te Hoogeveen (1928),
 l.l.s. te Zuidwolde (1944),
 Chr. m.l.s. te Hoogeveen (1947).

Uit dit overzicht blijkt, dat de meeste landbouwscholen zijn opgericht na 1930, zodat de boerenzoons van Zuidwest-Drente voordien waren aangewezen op de winterschool te Meppel en op agrarisch cursusonderwijs. Dit is dan ook de oorzaak, dat van de (oudere) bedrijfschefs slechts een betrekkelijk gering gedeelte landbouwdagonderwijs heeft gevolgd. Een indruk van de mate, waarin dit het geval is in de zeven gemeenten, krijgt men door de hierna volgende tabel 23.

Tabel 23

DOOR DE BEDRIJFSHOOFDEN 1) GEVOLGD LANDBOUWONDERWIJS

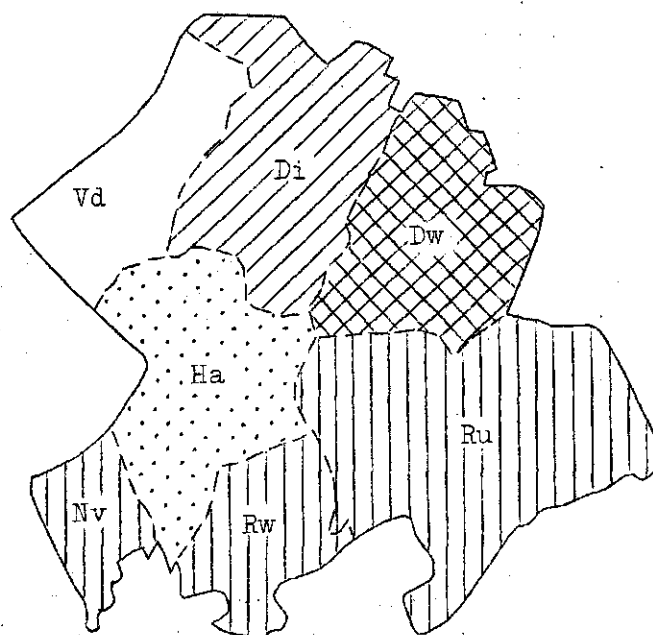
Gemeente, gebied	Aantal bedrijfs- hoofden	% bedrijfshoofden		
		met agra- risch onderwijs	met agra- risch dag- onderwijs	met uitsluitend agrarisch cursusonderwijs
Dwingeloo	461	27	15	12
Diever	356	30	19	11
Vledder	270	51	17	34
Ruinen	767	37	16	21
Ruinerwold	397	39	22	17
Havelte	479	42	19	23
Nijeveen	232	38	15	23
Zuidwest-Drente	2.962	37	18	19
Provincie Drente	15.347	37	23	14

1) Hoofdberoep landbouwer of tuinder.

Bron: C.B.S.-landbouwtelling mei 1955.

Cartogram 9

LANDBOUWONDERWIJS

— gebiedsgrens
 --- gemeentegrens

	45 - 54 %
	40 - 44 %
	35 - 39 %
	30 - 34 %
	25 - 29 %

van de bedrijfshoofden heeft
 landbouwonderwijs gevolgd.
 (provincie Drenthe: 37 %)

Hoewel de bedrijfshoofden in Zuidwest-Drente zowel als in de gehele provincie voor 37% landbouwonderwijs hebben gevolgd, blijkt in Zuidwest-Drente het aantal bedrijfshoofden met alleen cursusonderwijs ongeveer even groot te zijn als het aantal met dagonderwijs. Dit in tegenstelling tot de gemiddelde situatie in de provincie. Het volgen van cursusonderwijs kwam veel voor in Vledder (ruim 1/3 van de boeren heeft hier alleen een of meer cursussen doorlopen) en in mindere mate in Nijeveen en Havelte. Kwalitatief beter is de geschooldheid van de landbouwers in Ruinerwold, Diever en Dwingeloo, waar zij meer agrarisch dagdan cursusonderwijs hebben gevolgd. Dit is onder andere te verklaren uit de oprichtingsjaren van de middelbare landbouwschool te Meppel en de lagere landbouwscholen te Dwingeloo en Smilde, al dient gezegd te worden, dat men in de gemeente Dwingeloo destijds (na 1932) onvoldoende gebruik heeft gemaakt van de aldaar aanwezige school.

Uit de voorgaande gegevens valt evenwel niet af te leiden, dat de aankomende landbouwers ook thans nog in onvoldoende mate agrarisch dagonderwijs volgen. Het is algemeen bekend, dat op dit punt de jongere bedrijfshoofden een beter figuur slaan dan de oudere generatie, terwijl de in de landbouw werkende boerenzoons weer voor een groter gedeelte landbouwscholen hebben bezocht dan de jeugdige bedrijfshoofden.

Uit een door de afdeling Streekonderzoek van het L.E.I. in 1958 ingesteld onderzoek is gebleken, dat het aantal in de jaren 1956 - 1958 aan landbouwscholen gediplomeerde boerenzoons, woonachtig in de gemeenten Diever en Havelte, geheel dan wel nagenoeg overeenkomt met de toekomstige behoefte aan bedrijfsopvolgers in deze gemeenten, gebaseerd op het aantal aanwezige landbouwbedrijven van 5 ha en groter. In de overige vijf gemeenten van het gebied is de aldus gemeten belangstelling van de boerenzoons voor het agrarische dagonderwijs aanmerkelijk lager dan de behoefte, zoals uit tabel 24 blijkt.

Tabel 24

JAARLIJKSE BEHOEFTE AAN LANDBOUWDAGONDERWIJS VOOR BOERENZOONS

Gemeente, gebied	Aantal bedrijven ≥ 5 ha 2)	Onder- wijsbe- hoefte	Aantal gediplomeerde boerenzoons 3)	Dekkings- percentage
Dwingeloo	315	9,6	7,0	72,9
Diever	286	8,7	8,7	100,0
Vledder	194	5,8	3,7	63,8
Ruinen	536	16,2	12,7	78,4
Ruinerwold	308	9,3	7,3	78,5
Havelte	360	10,9	9,3	85,3
Nijeveen	187	5,7	3,7	64,9
Zuidwest-Drente	2.186	66,0	52,0	78,8
Provincie Drente	12.313	373,0	310,0	83,1

1) Jaargemiddelde 1956-1958.

2) Hoofdberoep landbouwer. Bron: C.B.S.-landbouwtelling mei 1955.

3) Bron: L.E.I.-enquête 1958.

In geheel Zuidwest-Drente blijken per jaar 52 boerenzoons een diploma van een landbouwschool te ontvangen, terwijl de behoefte aan bedrijfsopvolgers 66 bedraagt. Het dekkingspercentage (bijna 79) is iets lager dan dat voor de provincie. Met name de gemeenten Vledder, Nijeveen en Dwingeloo vertonen een geringe belangstelling van de zijde van de boerenzoons voor het landbouwdagonderwijs. Dit wil evenwel niet zeggen, dat hier in de toekomst veel bedrijven zullen worden overgenomen door jonge boeren zonder voldoende schoolopleiding. Hoewel dit niet uitgesloten is, verwachten wij eerder, dat in het bijzonder in de genoemde drie gemeenten een relatief groot aantal zoons van landbouwers met bedrijven van 5 ha en groter afvloeit naar instellingen voor niet-agrarisch voortgezet onderwijs en naar beroepen buiten de landbouw. Het gevolg hiervan zal zijn, dat over tien of vijftien jaren bedrijven zullen vrijkomen wegens gebrek aan opvolgers. Nadere onderzoekingen van het L.E.I. wijzen uit, dat dit vooral het geval zal zijn in de grootteklasse van 5-10 ha.

Bij vergelijking van tabel 10 blijkt, dat in de gemeenten Nijeveen, Dwingeloo en Vledder inderdaad naar verhouding veel landbouwbedrijven voorkomen van 5-10 ha (zie ook tabel 7), hetgeen een bevestiging betekent van de hiervoor uitgesproken verwachting.

f. De leeftijdsopbouw van de landbouwers

Het is een bekend feit, dat op de zandgronden in veel landbouwbedrijven een zoon of schoonzoon van het bedrijfshoofd het grootste deel van het te verrichten werk voor zijn rekening neemt, terwijl de boerderij als zodanig op naam staat van de dikwijls bejaarde vader of schoonvader. Het bedrijfshoofd trekt zich veelal eerst op hoge leeftijd geheel terug uit het bedrijf, waardoor de zoon of schoonzoon in zijn bedrijfsvoering doorgaans niet geheel vrij is, ook al is deze 35 of 40 jaar oud. Mogelijkerwijs is in dit opzicht een ontwikkeling gaande in de richting van een vroeger zelfstandig worden van de bedrijfsopvolgers. Deze ontwikkeling zou kunnen worden bevorderd door de Wet op de Algemene Ouderdomsvoorziening. Tevens is de mogelijkheid aanwezig, dat het meer en meer voorkomt, dat de zoon de feitelijke leiding van de bedrijfsvoering overneemt, doordat de vader zich ervan bewust wordt, dat hij zich minder met het bedrijf behoort te bemoeien, ook al staat het nog op zijn naam.

Volgens de ter beschikking staande gegevens betreffende de leeftijdsopbouw van de bedrijfshoofden zijn de verschillen tussen de gemeenten van Zuidwest-Drente onderling slechts gering. Het percentage bedrijfshoofden (hoofdberoep landbouwer) jonger dan 40 jaar varieerde in 1952 van 21 in Vledder tot 28 in Ruinen en Nijeveen, terwijl het percentage van 65 jaar en ouder uiteenliep van 13 in de meeste gemeenten tot 16 in Nijeveen. De gemiddelde leeftijd van de bedrijfshoofden was in Ruinen het laagst (48,6 jaar) en het hoogst in Ruinerwold (50,3 jaar).

Vergelijkt men Zuidwest-Drente met de gehele provincie, dan blijkt de leeftijdsopbouw in eerstgenoemd gebied iets gunstiger te zijn. Hier behoorde in 1952 namelijk 25,3% van de bedrijfshoofden tot de leeftijdsklasse jonger dan 40 jaar tegen 24% in de provincie Drente. Zoals reeds gesteld, is het te verwachten, dat deze leeftijdsgroep mettertijd relatief groter zal worden. Het percentage bejaarde bedrijfshoofden (65 jaar en ouder) komt in het gebied overeen met dat voor de provincie (13%).

§ 4. De agrarische werkgelegenheid en arbeidsvoorziening

a. Algemeen

De gemiddelde grootte van de bedrijven van de grondgebruikers met hoofdberoep landbouwer is in de zeven gemeenten van onderzoek 9,8 ha. 60% van de bedrijven in dit gebied is kleiner dan 10 ha. In § 2 is de bedrijfsgroottestructuur van het gebied en per gemeente aangegeven. Het zal duidelijk zijn, dat het gezinsbedrijf, zoals ook elders in Drente, het overwegende type is. Evenwel nemen de bedrijven van 10 ha en groter met bijna 40% van het totale aantal, een grote plaats in. Iets minder dan 7% van alle bedrijven is 20 ha of groter.

Dit gegeven verraaft de aanwezigheid van een niet onbelangrijke groep agrarische werknemers. Het gaat bij de bestudering van de arbeidsvoorziening in de landbouw vooral om de groepsindeling van de agrarische beroepspersonen. De kennis hiervan is noodzakelijk om iets te kunnen zeggen over de toekomstige ontwikkeling. Deze ontwikkeling is op haar beurt weer niet alleen afhankelijk van de werking van economische krachten. Het is zaak voor de boerenbevolking om met vooruitziende blik ook de sociale aspecten van de arbeidsvoorziening onder ogen te zien. Hiermede wordt vooral gedoeld op het vraagstuk van de boerenzoons, waarvan sommige op de bedrijven werken, zonder dat er aanwijsbare mogelijkheden voor hen zijn om zelfstandig boer te worden. Door zich de kans, die een in de landbouw werkende zoon heeft om zelfstandig te worden, beter te realiseren, kunnen de boeren een meer doelgerichte onderwijs- en beroepskeuze voor hun kinderen stimuleren. De actualiteit van problemen als deze kunnen mede aan de hand van een groepsindeling van de arbeidskrachten nader worden onderzocht. Een ander aspect van de werkgelegenheid in het agrarische bedrijf is het ongelijkmatige verloop van de vraag naar en het aanbod van arbeid. Dit verschijnsel gaat vaak gepaard met seizoenwerkloosheid onder de arbeiders.

Een volgende vraag is, of de op het bedrijf aanwezige meewerkende gezinsleden hun arbeidspotentieel wel volledig ten nutte kunnen maken. Is dit gedurende een deel van het jaar niet het geval, dan is er sprake van verborgen werkloosheid. Het is duidelijk, dat het vraagstuk van de werkgelegenheid en de arbeidsvoorziening een veelheid van facetten in zich bergt.

b. De categorieën arbeidskrachten

In 1947 telde men bij de volks- en beroepstelling in de zeven gemeenten van onderzoek 5.274 mannelijke agrarische beroepspersonen. Hierbij waren echter de bosbouw- en ontginningsarbeiders inbegrepen. Indien wij deze laatste groepen afzonderen uit het totaal, dan blijven er 4.987 mannelijke agrariërs over. De woningtelling 1956 geeft een aantal mannelijke agrariërs op van 4.531. Naar schatting bevinden zich bij deze telling ± 200 bosbouw- en ontginningsarbeiders, zodat ongeveer 4.330 "zuivere" mannelijke agrariërs overblijven. Per saldo is dus het aantal mannelijke agrariërs van 1947 tot 1956 met ± 650 gedaald (tabel 25).

Tabel 25

MANNELIJKE ARBEIDSKRACHTEN
(1947 - 1959)

Categorie	Aantal personen in ¹⁾		
	1947	1956	1959
Bedrijfshoofden	2.853	2.847	2.700
Meewerkende zoons	1.171	751	800
Landarbeiders	963	732	700
Alle categorieën	4.987	4.330	4.200

1) Schatting.

Bronnen: C.B.S.-volks- en beroepstelling 1947 en
C.B.S.-woningtelling 1956.

Het aantal bedrijven ¹⁾ is echter sinds 1956 verder gedaald. Het bedraagt thans naar schatting 2.700. Wij laten het aantal zelfstandige mannelijke bedrijfshoofden met dit getal corresponderen.

Bij de woningtelling 1956 is het aantal meewerkende zoons doorgaans te laag uitgevallen. Het kan voor de huidige stand van zaken gevoeglijk op 800 worden gesteld. Hierbij is ervan uitgegaan, dat er thans nog ± 30 zoons per 100 bedrijven aanwezig zijn. Het aantal arbeiders kan in verband met deze correctie worden verminderd met ongeveer eenzelfde aantal, als het aantal zoons is vermeerderd. Wij ronden het aantal arbeiders af op 700. Naar schatting bedraagt het aantal mannelijke agrarische beroepspersonen thans derhalve ongeveer 4.200.

De vraag is, hoe nu de verdere aantalsontwikkeling zal zijn. Dit is uiteraard moeilijk te zeggen, want niemand kan met volledige zekerheid in de toekomst zien. Toch kunnen er aanwijzingen zijn in heden en verleden, die een bepaalde verwachting voor het verdere verloop tevoorschijn roepen. Zo ziet men de laatste jaren, in Drente een sterke afneming van het aantal bedrijven van 1-5 ha en wel met jaarlijks $\pm 5\%$. Het is te verwachten, dat dit proces zich verder zal voortzetten. Op grond hiervan nemen wij aan, dat over vijftien

1) Waarvan de bedrijfshoofden het hoofdberoep van landbouwer uitoefenen.

jaren deze zeer kleine bedrijven zullen zijn verdwenen. Daar deze grootteklasse thans $\pm 16\%$ van alle bedrijven uitmaakt, kan men ook stellen, dat het aantal bedrijfshoofden tegen 1974 zal zijn verminderd met ongeveer 430 tot globaal 2.270 personen.

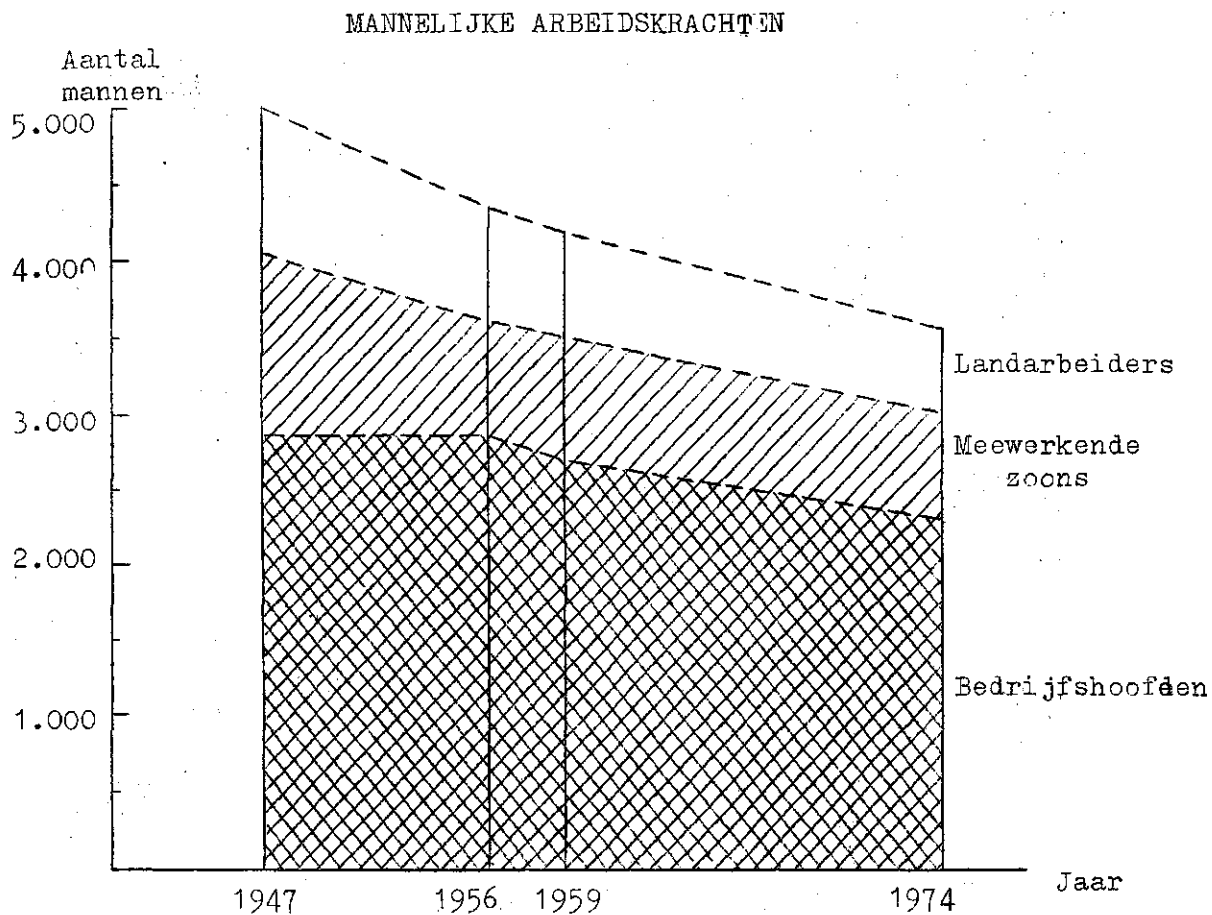
Hoe zal zich het aantal meewerkende zoons in de toekomst ontwikkelen? Bij de beantwoording van deze vraag moet voorop worden gesteld, dat er in het gebied over het algemeen niet teveel zoons op de bedrijven blijven. Dit is echter nog wel het geval, en dan zeker uit sociaal oogpunt, op de grotere bedrijven. Het verdwijnen van bedrijven van 1-5 ha zal echter van weinig invloed zijn op het aantal zoons. Wel kan een sterkere afvloeiing, bevorderd door het steeds meer rijpende inzicht, dat er in het algemeen slechts één zoon op het bedrijf dient te blijven, op de grotere bedrijven worden verwacht. Over vijftien jaren zal het werkelijke aantal meewerkende zoons dan ook niet ver van de 700 verwijderd zijn. Hierbij is dus rekening gehouden met een vermindering van dit aantal met $12\frac{1}{2}\%$.

Tot nu toe hebben wij nog niet gesproken over de werkgelegenheid. Bij de ontwikkeling van het aantal bedrijfshoofden en het aantal zoons is dat ook niet van zoveel belang, omdat het aantal bedrijfshoofden correspondeert met het aantal bedrijven en er in het gebied na de sterke vermindering van het aantal meewerkende zoons in de periode 1947-1956 relatief niet veel van deze zoons zijn.

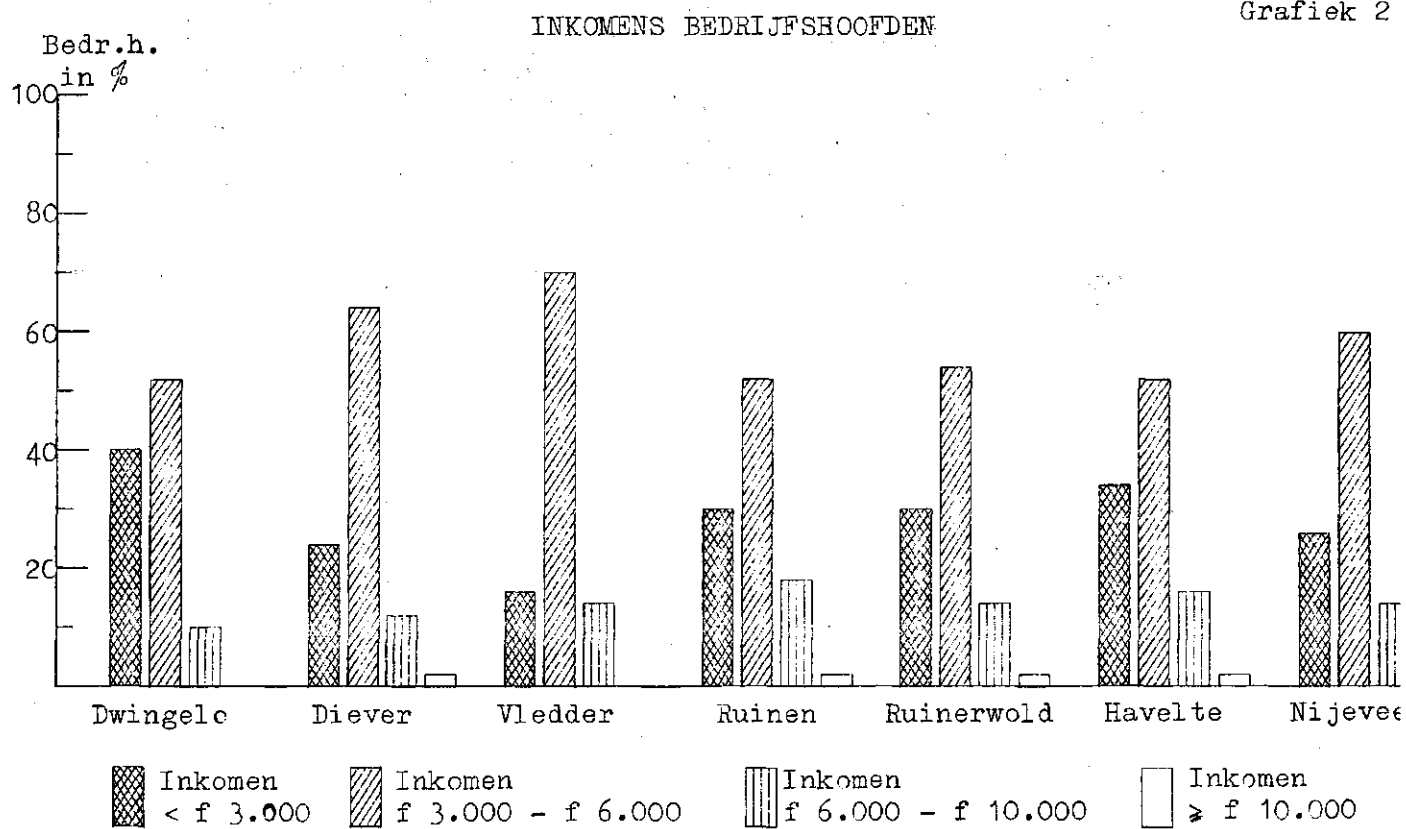
Voor de ontwikkeling van het aantal landarbeiders is de werkgelegenheid in de landbouw evenwel een belangrijke factor. Deze vermindert, onder meer onder invloed van mechanisatie en rationalisatie. De afnemende werkgelegenheid wordt wel aangenomen op 1% per jaar. Over vijftien jaren zou de landarbeidersgroep dan gereduceerd zijn met ongeveer 100 tot ± 600 personen. Het is echter waarschijnlijk, dat, behalve een vermindering van de agrarische werkgelegenheid, ook de te verwachten toeneming van de niet-agrarische werkgelegenheid¹⁾ het aantal landarbeiders zal beïnvloeden. Het is raadzaam om bij een prognose met deze mogelijkheid rekening te houden. Onder het beding, dat deze prognose slechts in de plaats wordt gesteld van een niet verschenen werkelijkheid, reduceren wij de landarbeidersgroep over de komende vijftien jaren met 22% tot ± 550 personen. Voor 1974 wordt dan het totale aantal mannelijke agrariërs op ruim 3.500 gesteld. Dit betekent een vermindering van 40 à 50 per jaar. Opgemerkt kan nog worden, dat de daling van het aantal agrariërs sinds 1947 voor geheel Drente naar verhouding nog iets sterker is geweest dan in Zuidwest-Drente.

1) Wij denken bijvoorbeeld aan de ontwikkeling van de industriekernen Meppel en Hoogeveen.

Grafiek 1

Grafiek 2

c. Het arbeidseffect en het arbeidsinkomen

De alom te constateren welvaartsstijging is voor een belangrijk deel het gevolg van mechanisatie en rationalisatie en daarmee van de verhoging van de produktiviteit per werker. Ook in de agrarische sector is het nodig, wil de landbouw bij deze welvaartsstijging niet achterop geraken, dat de produktiviteit per arbeidskracht wordt opgevoerd. Een van de voorwaarden daartoe is een gunstige bedrijfsgruottestructuur. Een bedrijf kan namelijk te klein zijn om er voldoende arbeidsproduktiviteit op te ontwikkelen.

De arbeidsproduktiviteit in de landbouw kan men meten aan de hand van het arbeidseffect. Dit wordt gevonden door deling van de arbeidsbehoefte door het arbeidsaanbod. Nu laten alle onderzoeken zien, dat het arbeidseffect op de grotere bedrijven groter is dan op de kleinere bedrijven. Wij stellen deze zaak zo, omdat de arbeidsproduktiviteit en het inkomen in een over het algemeen positief verband met elkaar staan. Een klein bedrijf geeft veelal een laag inkomen. Nu is er geen vaste norm aan te geven voor wat een klein bedrijf of een laag inkomen is. De ervaring heeft ons ook hier rijker gemaakt. Een vader-zoonbedrijf op zandgrond met een normaal produktieplan dient minstens 8 à 10 ha groot te zijn om voor het bedrijfshoofd en een meewerkende zoon een redelijk inkomen op te kunnen leveren. Het feit, dat het aantal bedrijven kleiner dan 5 ha zo sterk afneemt, mag als een bevestiging van deze stelling worden gezien.

Ter illustratie volgt in tabel 26 het vrij sterke verband tussen het gemiddelde inkomen per belastingsplichtige in de landbouw en het arbeidseffect per gemeente.

Tabel 26.

ARBEIDSEFFECT EN INKOMEN IN DE LANDBOUW

Gemeente	Arbeidseffect in st.u. per v.a.k. 1)	Gemiddeld inkomen in gld. per belastingsplichtige in de landbouw
Dwingeloo	2.093	3.226
Diever	2.395	3.360
Vledder	2.507	3.287
Ruinen	2.697	3.424
Ruinerwold	2.532	4.587
Havelte	2.325	3.472
Nijeveen	2.670	4.257
Zuidwest-Drente	2.447	3.592
Drente	2.767	3.392

Bron: C.B.S. 1950.

1) Standaarduren per volwaardige arbeidskracht.

Het arbeidseffect is sinds 1950 groter geworden. Het bedroeg in 1952 in de gemeente Ruinen volgens een onderzoek van het Landbouw-Economisch Instituut voor de zuivere landbouwbedrijven bijna 3.000 standaarduren per volwaardige arbeidskracht. Het ligt voor de hand, dat in het gehele gebied van onderzoek een stijging van het arbeidseffect is opgetreden.

In 1950 echter blijft in alle gemeenten het arbeidseffect achter bij het provinciale gemiddelde, zodat het gemiddelde arbeidseffect per volwaardige arbeidskracht in het gebied 320 standaarduren lager was dan genoemd gemiddelde. Gegevens over het inkomen voor 1950 spreken in verband met de sindsdien sterk gewijzigde lonen en prijzen niet meer aan. Tabel 27 geeft evenwel de spreiding aan van de bedrijfshoofden over vier inkomensklassen volgens gegevens van de woningtelling 1956.

Tabel 27

SPREIDING VAN DE BEDRIJFSHOOFDEN NAAR HET INKOMEN

Gemeente, gebied	% bedrijfshoofden met inkomen van			
	< f. 3.000	f. 3.000- f. 6.000	f. 6.000- f. 10.000	≥ f. 10.000
Dwingeloo	39	51	10	0
Diever	24	64	11	1
Vladder	16	70	14	0
Ruinen	30	51	18	1
Ruinerwold	30	54	14	2
Havelte	33	51	15	1
Nijeveen	26	60	14	0
Zuidwest-Drente:				
alle bedrijven	30	55	14	1
bedrijven zonder personeel	30	57	13	0
bedrijven met personeel	27	48	22	3
Drente	24	59	15	2

Hoewel deze inkomensgegevens niet geheel betrouwbaar zijn, kan men hieruit toch wel enige conclusies trekken.

Een inkomen van minder dan f. 3.000 ligt lager dan men met eenvoudige handenarbeid in loondienst doorgaans kan verdienen. Niettemin had 3/10 van alle agrarische bedrijfshoofden in 1956 een dergelijk gering inkomen. In de gemeente Dwingeloo moest bijna 40% der bedrijfshoofden het met minder dan f. 3.000 stellen. In Vladder treft men relatief het kleinste aantal vertegenwoordigers der laagste inkomensklasse aan. In het gebied als geheel genoot slechts 1% van de bedrijfshoofden een inkomen van f. 10.000 of meer, terwijl ruim de helft van de bedrijfshoofden een inkomen had, dat tussen f. 3.000 en f. 6.000 groot was.

De gegevens van tabel 27 hebben betrekking op de inkomsten uit het landbouwbedrijf, vermeerderd met eventuele inkomsten uit andere bronnen. Dat echter het inkomen uit uitsluitend het eigen bedrijf gemiddeld over de jaren 1955-1958 lager is geweest dan het landarbeidersjaarloon, valt af te leiden uit het "Statistisch overzicht 1957-1958 van de uitkomsten van landbouwbedrijven".

De hierin voor Drente vermelde resultaten zijn ook van toepassing op Zuidwest-Drente met uitzondering van de weidegemeenten Ruinerwold en Nijeveen. Voor de gemengde bedrijven van 10-15 ha bedroeg het gemiddelde arbeidsjaarinkomen van de boer over 1955-1958 f. 4.240,- tegen f. 4.210,- in Overijsel, f. 4.540,- in de Graafschap Zutphen en f. 6.200,- in Noordbrabant in dezelfde grootteklasse.

Indien men aanneemt, dat er ongeveer 30 meewerkende zoons per 100 landbouwbedrijven zijn, dan houdt dit in dat er onder de bedrijfshoofden met een inkomen kleiner dan f. 6.000,- een groot aantal voorkomt, dat dit inkomen samen met een meewerkende zoon heeft verworven. Indien men zich afvraagt, waarom men soms jarenlang bereid was een dergelijk laag inkomen te acceptoren, dan moet naast de gehechtheid aan een zelfstandig boerenbestaan gesteld worden, dat lang niet altijd een andere bestaansmogelijkheid aanwezig was.

Verhoging van het inkomenspeil in de landbouw moet binnen het bedrijf worden gezocht in een verhoging van het arbeidseffect. Ter vergroting van dit arbeidseffect staan theoretisch twee wegen open voor de kleine en de middelgrote bedrijven:

1. vermindering van de arbeidsbezetting op de bedrijven;
2. intensivering van de bedrijfsvoering.

Wat het eerste aangaat, is er voor de toekomst, zoals in het voorgaande is becijferd, een teruggang van ± 700 agrariërs in vijftien jaren tijds te verwachten. Dit wil uiteraard niet zeggen, dat het arbeidseffect overeenkomstig het omgekeerde van de verhouding van de aantallen agrariërs aan het begin en het einde van de 15-jarige periode zal stijgen. De vermindering betreft immers voor ruim $\frac{1}{5}$ de landarbeiders. Een gedeelte hiervan werkt slechts gedurende enkele maanden per jaar op de bedrijven, terwijl ook een aantal bedrijfshoofden en meewerkende zoons geen volledige arbeidsjaren in de landbouw vervullen. Vermindering van de arbeidsbezetting of van de werkgelegenheid op de bedrijven is te verwezenlijken door middel van rationalisatie en mechanisatie. Men kan wel met zekerheid beweren, dat de mechanisatie verder zal toenemen. Onder meer zal dit proces zich voltrekken via een groei van het instituut der loonwerkers. Voorwaarde voor een groot arbeidseffect is evenwel een bedrijf van voldoende grootte om dit te bereiken. In de gemeente Dwingeloo komen relatief de meeste bedrijven voor in de grootteklasse 1-5 ha. In deze gemeente was ook in 1950 het arbeidseffect het laagst. Bovendien werken hier per 100 ha cultuurgrond de meeste boerenzoons in de landbouw.

Opvoering van het intensiteitsniveau van de bedrijfsvoering komt in de praktijk veelal neer op een uitbreiding van de varkens- en kippenstapels. De varkenshouderij in Zuidwest-Drente richt zich in hoofdzaak op de fokkerij. Op alle zandgronden in Nederland gezamenlijk treft men op de bedrijven met 1 ha of meer cultuurgrond 26 fokzeugen per 100 ha aan voor geheel Drente is dit aantal 18 en voor Zuidwest-Drente 33. De verschillen tussen de gemeenten blijken uit de volgende aantallen: fokzeugen per 100 ha

Dwingeloo	30
Diever	28
Vledder	22
Ruinen	36
Ruinerwold	41
Havelte	31
Nijeveen	38
Zuidwest-Drente	33
Provincie Drente	18

Is nu de varkenshouderij voor uitbreiding vatbaar? Voor een bekend fokgebied gaat kwaliteit boven kwantiteit. De varkenshouderij is bovendien een typisch voorbeeld van een prijzen-cyclus, die haar eigen evenwicht verstoort. De hiermede gepaard gaande risico's maken het raadzaam de uitbreiding van de varkenshouderij niet primair te stellen ter verhoging van de arbeidsbehoefte op het bedrijf.

De kippenhouderij is, merkwaardig genoeg voor een zandgebied, beperkt gebleven. Deze bedrijfstak is in dit gebied nooit gezien als een volwaardig onderdeel van het produktieplan. Het heeft blijkbaar altijd ontbroken aan "gangmakers", die een kentering in dit opzicht konden teweegbrengen. Voor weidegemeenten als Nijeveen en Ruinerwold is het achterwege blijven van de ontwikkeling van de kippenhouderij begrijpelijk. Nu dient te worden opgemerkt, dat de kippenhouderij in Drente bijna nergens van betekenis is. Gemiddeld houdt men in de provincie 32 kippen per bedrijf. Het gebied van onderzoek sluit zich bij dit gemiddelde aan. In eerste instantie is de kippenstapel dus wel voor uitbreiding vatbaar. Of dit ook moet worden aanbevolen, is een zaak, die nationaal-economisch moet worden bezien. Er zijn immers zoveel gebieden, waar op deze wijze kan worden geïntensiveerd.

Het zal duidelijk zijn, dat verhoging van het arbeidseffect het veiligst kan worden gezocht in een vermindering van de arbeidsbezetting. De geschetste ontwikkeling van het aantal agrariërs en de vermindering van het aantal bedrijven kleiner dan 5 ha beloven dan ook de beste kansen tot vergroting van het inkomen.

d. De generatiedruk

Het is over het algemeen niet aan te bevelen meer dan één zoon op het bedrijf te houden. Wordt dit wel gedaan, dan zal in vele gevallen de tweede zoon er niet in slagen zich op te werken tot zelfstandig bedrijfshoofd.

In het generatiedrukcijfer wordt uitdrukking gegeven aan de opvolgingskansen, die voor de in de landbouw werkende boerenzoons aanwezig zijn.

Tabel 28

GENERATIEDRUK EN NOODZAKELIJKE AFVLOEIING

Gemeente, provincie	Generatie- druk	Noodzakelijke afvloeiing van		
		meewerkende boerenzoons in %	agrarische jongeren in aantal per jaar	in %
Dwingeloo	1,09	8,2	12	48
Diever	0,96	-	11	52
Vledder	0,86	-	4	32
Ruinen	1,11	9,8	18	44
Ruinerwold	1,17	14,6	10	47
Havelte	0,97	-	13	49
Nijeveen	1,04	3,8	4	42
Drente	1,14	12,3	700	56

Bron: C.B.S.-volks- en beroepstelling 1947.

Wanneer het generatiedrukcijfer 1,00 of kleiner is, dan is voor alle in de landbouw werkende zoons, dus ook voor degenen, die in loondienst zijn, theoretisch de kans aanwezig zelfstandig boer te worden. De in de tabel gegeven cijfers over de generatiedruk en de noodzakelijke afvloeiing zijn ontleend aan gegevens over 1947. In dat jaar bleek voor de gemeenten Dwingeloo, Ruinen, Ruinerwold en Nijeveen het generatiedrukcijfer boven 1,00 te liggen, hoewel alleen in Ruinerwold in belangrijke mate.

Indien wij rekening houden met de gedachte ontwikkeling voor de komende vijftien jaren, dan resulteert deze in het jaar 1974 voor het gehele gebied in een generatiedrukcijfer van $\pm 0,67$. Wil dit nu zeggen, dat er in de toekomst te weinig opvolgers zullen zijn? Dit is niet noodzakelijkerwijs het geval. Bij de berekening van het generatiedrukcijfer is ervan uitgegaan, dat een boerenzoon gemiddeld vijftien jaar op een bedrijf moet wachten. De zoons worden dan op gemiddeld 30-jarige leeftijd bedrijfshoofd. Bij een generatiedrukcijfer van 0,67 zal die wachttijd aanmerkelijk kunnen worden bekort. De meewerkende zoons kunnen dan theoretisch op 25-jarige leeftijd zelfstandig zijn.

Het generatiedrukcijfer voor een bepaalde gemeente geeft nog te weinig inzicht in de feitelijke opvolgingssituatie. Dit wordt beter door kennisneming van de generatiedrukcijfers per grootteklasse. Deze staan ons echter alleen ter beschikking voor de gemeente Ruinen (1957), zij zijn voor de verschillende grootteklassen:

< 5 ha	0,85
5-10 ha	0,74
10-20 ha	1,38
≥ 20 ha	1,66
alle bedrijven	1,10

Duidelijk demonstreert zich hier, dat de generatiedruk op de grote bedrijven groter is dan op de kleine. Een generatiedrukcijfer van bijvoorbeeld 1,60 wil zeggen, dat voor een gezonde opvolgingssituatie van de 16 in de landbouw werkende zoons 6 alsnog moeten afvloeien. Deze kunnen althans niet in de desbetreffende grootteklasse in het betrokken gebied vóór of op de 30-jarige leeftijd zelfstandig landbouwer worden.

Uit tabel 28 blijkt, welk percentage van de meewerkende zoons in de gemeenten, waar de generatiedruk groter dan 1 was, van het ouderlijke bedrijf moest afvloeien in 1947. Het is waarschijnlijk, dat deze percentages thans (1959) iets lager zullen liggen, zodat men kan stellen, dat alleen in de gemeenten Ruinerwold, Ruinen en Dwingeloo nu nog te veel boerenzoons in de landbouw werken in verband met hun toekomst. Van een ernstig boerenzoonsprobleem is in Zuidwest-Drente in dit opzicht geen sprake. Tevens is in genoemde tabel vermeld, welk percentage van de boerenzoons, komend van de lagere school, een beroep buiten de landbouw dient te kiezen. Dit percentage ligt in het algemeen tussen 40 en 50. Ondanks de sinds 1947 gewijzigde toestand achten wij deze percentages als uitersten nog zeer wel bruikbaar.

Het is zaak, dat men in het algemeen slechts één zoon op het bedrijf houdt en dat de zoons, die niet als opvolger kunnen worden gezien, zich direct na het verlaten van de lagere school voor een niet-agrarisch beroep gaan bekwamen. Deze wijze van afvloeiing schept de beste kansen op een goede levenspositie van de boerenzoons buiten de landbouw. Voor een goede landbouwbedrijfsvoering en een doelmatig functioneren van de toekomstige plattelands-samenleving is het van uitermate groot belang, dat men niet overwegend de meer begaafde zoons in aanmerking laat komen voor een niet-agrarische opleiding. Indien deze voor de landbouw voelen en te zijner tijd een bedrijf kunnen overnemen, vormen bijvoorbeeld de ulo met de middelbare of hogere landbouwschool een geschikte opleidingsmogelijkheid.

§ 5. Aanbevolen verbeteringsmaatregelen
a. Algemeen

In de plaatselijke gespreksgroepen landbouw in de zeven gemeenten van het streekonderzoek Zuidwest-Drente zijn in de winter 1958-1959 de verschillende aspecten van de agrarische structuur uitvoerig besproken. Ook voor de toekomstige ontwikkeling van de positie van deze plattelandsgemeenten, gezien tegen de achtergrond van de verminderende werkgelegenheid in de landbouw, bestond ruime belangstelling. Mede door de gezamenlijke gespreksavonden, belegd door de gespreksgroepen van D.E.T.I., Opbouw Drenthe en L.E.I., waarbij men kennis kon nemen van de standpunten van de beide andere groepen, is bij de deelnemers aan de gespreksgroepen landbouw het bewustzijn ontstaan, dat de toekomst van Zuidwest-Drente zal worden beheerst door één groot aanpassingsproces, zowel in als buiten de agrarische bedrijfstak. Het is duidelijk geworden, dat de mogelijkheid tot uitbreiding van de werkgelegenheid in de niet-agrarische sectoren als minimaal kan worden beschouwd. De industrievestiging zal zich immers hoofdzakelijk afspelen in de ontwikkelingskernen in de naaste omgeving, namelijk Meppel en Hoogeveen. Er is evenwel een gerede kans voor de aan deze kernen grenzende gemeenten, zoals Ruinen en Havelte, dat zich aldaar een aantal woonforensen zal vestigen. Een bron van werkgelegenheid met een seizoenkarakter is voorts te vinden in het natuurschoon, dat goede perspectieven opent voor een uitbreiding van het toerisme, met name in de gemeenten Dwingeloo, Diever, Vledder, Ruinen en Havelte. De plaatselijke middenstand zal zich moeten aanpassen aan de veranderende consumptiegewoonten van de bevolking, doch in het algemeen geen vergroting van de werkgelegenheid kunnen opbrengen. Het sociale en culturele verzorgingsapparaat behoeft in vele gevallen uitbreiding en aanpassing aan de moderne inzichten, die op dit gebied bestaan.

Binnen de sfeer van de landbouw dienen de omstandigheden te worden geschapen, die kunnen leiden tot levensvatbare, moderne geoutilleerde landbouwbedrijven, zodat deze op doelmatige en rationele wijze kunnen produceren. Hierbij dient men tevens de woongedeelten van de boerderijen en de huishouding te betrekken.

De plaatselijke gespreksgroepen landbouw en de regionale werkgroep landbouw zijn in de gesprekken tot de conclusie gekomen, dat slechts door het hiervoor in grote lijnen beschreven aanpassingsproces een basis kan worden gelegd om, uitgaande van de huidige situatie, te komen tot een in de toekomst "leefbaar" platteland in Zuidwest-Drente, waar de bevolking, zij het in enkele gemeenten wellicht in enigszins kleiner aantal, een redelijk bestaan kan vinden in de ter beschikking staande welvaartsbronnen en op bevredigende wijze deel kan hebben in de voorzieningen, die het menselijke leven, ook ten plattelande, nu en in de komende jaren dienen te vergezellen.

In een intensieve samenwerking tussen de inwoners van Zuidwest-Drente en de door hen tot stand gebrachte organisaties en instellingen ziet de regionale werkgroep landbouw het belangrijkste middel om te geraken tot verhoging van het welzijn van de bevolking. Dat hierbij de organen van de gemeentebesturen een gewichtige functie kunnen uitoefenen, kan als vanzelfsprekend worden beschouwd.

In aansluiting aan deze algemene conclusie zullen hieronder puntsgewijs de door de plaatselijke gespreksgroepen en de regionale werkgroep aanbevolen maatregelen ter verbetering van de agrarische structuur worden opgesomd. Hierbij is de indeling naar onderwerpen aangehouden.

b. De ontsluiting ten behoeve van de landbouw

Bij verscheidene gemeentebesturen in Zuidwest-Drente bestaan plannen tot verbetering van de ontsluiting door verharding van zandwegen en aanleg van nieuwe verharde landbouwwegen. Deze projecten verkeren uiteraard in uiteenlopende stadia van voorbereiding. De plaatselijke gespreksgroepen hebben zich uitgesproken over de mate van urgentie die aan de uitvoering van deze plannen naar hun mening dient te worden gehecht. Tevens hebben de gespreksgroepen zich beraden over eventuele andere verbeteringen ten aanzien van de ontsluiting en ook hierover hun standpunt geformuleerd.

De door de gespreksgroepen en de regionale werkgroep noodzakelijk geachte maatregelen worden nu weergegeven. In verscheidene gevallen zal samenwerking tussen aangrenzende gemeenten op dit punt de meest efficiënte resultaten waarborgen.

1. Gemeente Dwingeloo

De plaatselijke gespreksgroep stelde zich achter de bij het gemeentebestuur levende plannen tot verharding van zandwegen. Hieraan kende de gespreksgroep de volgende urgentievolgorde toe.

Het meest urgent werden geacht de wegen:

1. Dwingeloo - Broekenhaar - Koeweiden - Boerenmade ('t Loo) - Kattenmade - Kolken;
2. Geeuwenbrug - Kalkzandsteenfabriek (ten oosten van de Vaart);
3. de oostelijke zijweg van de weg Eemster - Beilen via Vledderschen en Voslanden terug naar de weg naar Beilen (Vierelveen);
4. de verbindingsweg van Eemster via Leedermade naar de weg Dwingeloo - Lhee.

Iets minder urgent werd geacht:

5. de westelijke zijweg van de weg Eemster - Beilen langs de Eemsterkamp.

Het minst urgent werden beoordeeld:

6. de weg in het zuidwesten van de gemeente langs de Dwingelderstroom naar de gemeente Havelte;
7. de verbindingsweg Eemster - Geeuwenbrug;
8. de weg van Geeuwenbrug (viersprong) in noordelijke richting;
9. de weg van Oosteresch (Lhee) in noordoostelijke richting naar Lheebroekesch en Lheebroek.

Eveneens urgent, ook wegens het toeristische belang, werd geacht de verharding van:

10. de weg van de Eemsterkamp in noordoostelijke richting langs het recreatiegebied Blauwe Meertje en omgeving.

Buiten het gemeentelijke plan wenste de gespreksgroep aan te dringen op verharding van:

11. de wegen op de Eemsteresch, Eemsterkamp en Leggelderesch, voor zover deze thans een recht verloop hebben (de overige zullen moeten wachten op een ruilverkaveling);
12. de zandweg van Dwingeloo in oostelijke richting door de Lheedermade naar Lhee met aftakking door de Vennen naar de weg Lhee - Lheebroek (waterschapsweg), waarbij in laatstgenoemd gebied over enige afstand een geheel nieuw weggedeelte zal moeten worden aangelegd.

Voor het interlokale verkeer is verbetering van de weg Dwingeloo-Dieverbrug van veel belang, daar de toekomstige nieuwe verkeersweg Steenwijk (Dwingeloo) - Spier nog jaren op zich zal laten wachten. Een ontlasting van de bestaande weg is tevens van veel belang voor het landbouwverkeer.

2. Gemeente Diever

Het wordt noodzakelijk geacht ten behoeve van verharding en onderhoud, dat de gemeente de markewegen te Diever, Wapse en Wittelte in eigendom of in onderhoud overneemt.

Ter verbetering van de ontsluiting heeft de gespreksgroep de volgende opgave samengesteld van te verharden zandwegen (rangorde = urgentievolgorde):

- a. zandwegen, waarvoor verhardingsplannen van de gemeente aanwezig zijn bij de P.C.W.:
 1. Holtenweg;
 2. Steenwijkerweg;
 3. Ruiterweg;
 4. Oude Postweg, Achter de Bergrug enz. naar Wittelte;
 5. Groningerweg;
 6. Doldersumseweg.

- b. zandwegen, waarvoor geen verhardingsplannen van de gemeente aanwezig zijn bij de P.C.W.:

I. Diever:

1. van Holtenweg naar Bolderhoek, Oosterkamperweg, Broekjesweg;
2. van Kalteren langs Kwasloot en Leemweg naar Westerdrift;
3. de nieuwe weg aan te leggen evenwijdig aan Steenwijkerweg en Kwasloot (loodrecht op de lange kavels);
4. de weg van Steenwijkerweg in westelijke richting (ten noorden van de Slingegruppe) naar Sprakelingen;
5. Slingeweg.

II. Oude Willem:

1. Oude Willemstreng tot Staatsbossen, bij voorkeur door te trekken tot Oude Willemweg.

III. Wapse:

1. Hogehaarseweg;
2. Heuringsweg;
3. Wapser Madeweg;
4. Madeweg;
5. Zodeweg;
6. Landweg;
7. Landweg, Leemdijkje, Heugenbroekseweg;
8. Kampweg;
9. Veenhuizerweg;
10. Baarteweg, Hingstweg.

IV. Wateren en Zorgvlied:

1. Keukenlaan;
2. Schurerslaan tot voorbij 't Veentje;
3. Hogeweg langs Jodenkerkhof naar Zorgvlied;
4. de weg van Zorgvlied in zuidwestelijke richting naar de gemeente Vledder;
5. de weg van Wateren in zuidwestelijke richting tot Hofman.

V. Wittelte:

1. de weg van het kruispunt in westelijke richting (ten zuiden van de Slingegruppe) naar Steenwijkerweg;
2. de weg door Witteltermade in zuidelijke richting door de gemeente Havelte.

3. Gemeente Vledder

De gemeente Vledder neemt in Zuidwest-Drente een afwijkende positie in wegens de in voorbereiding zijnde ruilverkaveling. De gespreksgroep vond het echter wel wenselijk de ontsluiting van de gemeente ten behoeve van de landbouw nader onder de loep te nemen. Het volgende lijstje van te verhardende landbouwwegen werd

opgesteld (urgentie = volgorde):

1. Broekregel met weg door de Vledderlanden en twee zijwegen naar het dorp Vledder;
2. Heidemaatsweg, door te trekken door het natuurgebied naar Doldersum;
3. de weg langs de Boersloot, evenwijdig aan de weg door Vledderveen tot in Boschoord;
4. Schoollaan in Boschoord, enerzijds aansluitend op de weg langs de Friese grens, anderzijds op de weg Vledder-Doldersum;
5. P.W. Jansenlaan (gedeelte ten westen van de weg Vledder-Noordwolde).

In het bovenstaande zijn de eswegen niet opgenomen, daar deze in de huidige omstandigheden alleen kunnen worden verbeterd en verhard in het kader van een ruilverkaveling.

4. Gemeente Ruinen

Sinds 1945 is reeds 24,5 km zandweg in de gemeente verhard, terwijl + 10 km thans in uitvoering is. Het gemeentebestuur beschikt over een groot aantal verdere plannen en voornemens tot verbetering van de ontsluiting door wegverharding. De gespreks-groep sprak de wens uit, dat ook deze plannen zo spoedig mogelijk zullen kunnen worden uitgevoerd. Het betreft hier de volgende zandwegen.

Voor subsidie of goedkeuring zijn plannen ingediend bij P.C.W. of G.S. voor de verharding van de zandwegen:

1. Vleddertjes (tussen Ruinen en Ansen);
2. de zijweg van de weg van Gijsselte naar het zuiden in de richting Kalenberg;
3. twee wegen door de Anserweilanden;
4. de weg door Anserbroek;
5. de weg van Ruinerdijk naar de Wold A;
6. de weg van Stuifzand naar het Oude Diep en hierlangs in noordelijke richting, met zijweg naar spoorlijn (gedeelte van de Dooddijk).

Deze wegen belopen in totaal 11,8 km.

Voor verharding van de volgende wegen zijn plannen in voorbereiding:

1. de weg ten noorden van Oostering;
2. de weg bij Oostering - Pesse (bij Otten);
3. Dooddijk (gedeelte van 1 km);
4. de weg aan de westzijde om de Pesseresch.

Deze vier wegen zijn tezamen 5,25 km lang.

Tenslotte zijn omtrent een vrij groot aantal zandwegen vage plannen bij het gemeentebestuur aanwezig:

1. de weg door Witteveen;
2. de weg Blanken - Ruinerdijk;
3. de weg Blanken - Armstraat;
4. Oude Benderseweg;
5. de weg bij Wijkveld/Bruinenberg;
6. Postweg (grootste gedeelte, 2,15 km);
7. de zandwegen ten noorden van Zwartschaap (tot 1,8 km);
8. een gedeelte van de zandweg bij Ruinerdijk (Bisschop) (tot 0,3 km);
9. de weg van Wijkveld tot de Lange Weiden;
10. de weg tussen de Heeseresch en de Keuterkamp;
11. de weg door de Lange Weiden tot de gemeentegrens;
12. wegen om de Heeseresch;
13. de weg van Stuifzand naar de Pesserdijk (Brandligtsdijkje);
14. de wegen in het complex Oshaarderveld.

De totale lengte van deze wegen bedraagt 23,4 km. De onder 11 genoteerde weg kan waarschijnlijk slechts worden verbeterd in het kader van een ruilverkaveling in verband met de huidige ligging van de kavels.

5. Gemeente Ruinerwold

De gespreksgroep is van mening, dat ten aanzien van de ontsluiting de situatie in het noordelijke deel van de gemeente het dringendst verbetering behoeft. Onderstaande ontsluitingsmaatregelen worden aanbevolen (rangorde = urgentievolgorde):

1. het Boerenpad in Haakswold dient te worden vervangen door een verharde weg;
2. ter ontsluiting van het noordelijke deel der gemeente is een complex van nieuwe verharde wegen noodzakelijk, bestaande uit een weg evenwijdig aan de Larijweg en de Leislout in oost-west richting en enkele nieuwe dwarswegen evenwijdig aan de Havelter- en de Hesselterweg en ten oosten van de Hesselterweg; deze gemaakte plannen dienen zo spoedig mogelijk te worden gerealiseerd;
3. de zandweg langs de Wold A te verharderen in samenwerking met de gemeente Ruinen;
4. aanleg van een nieuwe verharde weg als verbinding tussen de Hoofdweg in het Oosteinde en de onder 3 genoemde weg;
5. verharding van de Dijkmansweg.

6. Gemeente Havelte

Ter verbetering van de ontsluiting heeft de gespreksgroep als haar mening uitgesproken, dat de volgende zandwegen dringend voor verharding in aanmerking komen (rangorde = urgentievolgorde):

1. Darperkerkweg 1);
2. Schipslootweg van de Van Helomaweg af in oostelijke richting, (daarna in noordelijke richting tot de Waperveense Straatweg 1));
3. Kippenburgweg 1);
4. Eursingerkerkweg;
5. Schipslootpad;
6. Looweg (naar Dwingeloo);
7. doortrekking van de (reeds verharde) Hogestukkenweg tot de Looweg;
8. Verlengde Winkelsteeg;
9. Oude Postweg;
10. de wegen in de Haveltermade;
11. de wegen op de Eursingeresch;
12. de wegen in de Uffeltermade.

Met name het noordwestelijke deel van de gemeente tussen de wegen Steenwijk-Wapserveen en Wapserveen-Frederiksoord (Beverrieten) is slecht ontsloten.

Hier is een nieuwe verharde ontsluitingsweg nodig, eventueel in het kader van een ruilverkaveling, bijvoorbeeld aansluitend bij de ruilverkaveling "Vledder". Inmiddels is door de Cultuurtechnische Dienst besloten de Beverrieten op te nemen in het blok van de in voorbereiding zijnde ruilverkaveling "Vledder".

7. Gemeente Nijeveen

Het plan van wegen en waterlopen van de ruilverkaveling "Nijeveen - Kolderveen", tot uitvoering waarvan in de zomer van 1959 op de stemmingsvergadering is besloten, voorziet in een afdoende verbetering van de ontsluiting in deze gemeente.

c. De waterbeheersing

Ten aanzien van de waterbeheersing hebben de gespreksgroepen vastgesteld, dat wateroverlast op het grasland vooral voorkomt in de Uffeltermade en in het bijzonder in het grensgebied van de waterschappen "Oude Vaart" en "Wold Aa" (+ 300 ha in de gemeente Havelte).

De uitvoering van de verbeteringswerken is gestaakt in verband met de kosten. De bestaande ongunstige toestand samen met de kwestie van het Mallegat in Meppel, die dringend verbetering vraagt. Spoedige voortzetting van de werken acht de regionale werkgroep dringend gewenst.

- 1) Voor deze wegen zijn plannen aanwezig bij de P.C.W., voor de Schipslootweg echter alleen voor het gedeelte west-oost.

Ook de Nieuwlanden (ten noorden van Uffelte) en Ootmaan hebben veel te kampen met wateroverlast. Het is wenselijk, dat in het verbeteringsplan van het waterschap "Oude Vaart" hiermede rekening wordt gehouden.

Volgens het voorlopige plan van het waterschap "De Oude Vaart" zullen in het gebied van de Ossenweiden, de Leemgraven en Artelte Zeven thans bestaande bruggen worden vervangen door één nieuwe brug. Als dit plan wordt uitgevoerd, zullen + 10 boeren een aanzienlijk grotere afstand tussen boerderij en kavels moeten afleggen. In een later stadium kan deze situatie ook optreden in het gebied ten oosten van Uffelte.

De werkgroep beveelt de volgende keuze-oplossingen aan:

- a. meer dan één nieuwe brug aan te leggen;
- b. uitvoering van een administratieve ruilverkaveling (ook wel "vrijwillige" genoemd) in het betrokken gebied.

Voortgang van de aanleg en verbetering van de zijleidingen van de Wold A in het westelijke deel van de gemeente Ruinerwold is noodzakelijk. Deze werkzaamheden zouden in 1950 reeds zijn afgesloten, doch hiervan is nog niets uitgevoerd. Wel zijn de betrokken gronden bezwaard met verhoogde waterschapslasten.

Voor het oostelijke deel van de gemeente Nijeveen is waterinlaat van veel belang. Deze zou plaats kunnen hebben vanuit de Drentsche Hoofdvaart. Dit laatste geldt eveneens voor gedeelten van de gemeenten Diever, Vledder, Havelte en Dwingeloo.

d. Ontginning van woeste grond

In de gemeente Ruinen hebben thans ontginningen plaats van Domeingronden in het Ruiner-, Echtener- en Pesserveld. Hier worden nieuwe domeinbedrijven gesticht. De regionale werkgroep is van mening, dat ook het heideveld ten zuiden van de Benderseweg tussen de dorpen Ruinen, Eursinge en Kralo en de weg Kralo - Lhee voor ontginning in aanmerking komt. In dit gebied kan uitstekende cultuurgrond worden verkregen, hetgeen ook van veel belang is voor de mogelijkheden tot bedrijfsvergroting bij een eventuele ruilverkaveling.

Eveneens zou ontginning van 60 à 70 ha heide in het noordelijke deel van de gemeente Vledder ruimte bieden voor stichting van bijvoorbeeld vier bedrijven van 15 ha. Hierdoor zou in andere delen van de gemeente meer gelegenheid komen voor bedrijfsvergroting in het kader van de uitvoering van de aangevraagde ruilverkaveling "Vledder".

De thans aanwezige woeste gronden vervullen een belangrijke functie als recreatiegebieden en dienen als zodanig het algemene belang. De eigenaren worden belast met bijvoorbeeld grondbelasting en waterschapslasten. Voor zover de particuliere eigenaren niet tot ontginning mogen overgaan, beschouwt de regionale werkgroep deze situatie als onnatuurlijk. Het wordt wenselijk geacht, dat de overheid deze recreatiegebieden tegen een redelijke prijs van de particuliere eigenaren koopt.

e. Verbouwing van boerderijen en landarbeiderswoningen

Een gemakkelijke financieringsregeling wordt wenselijk geacht ten behoeve van:

1. de bij modernisering en vergroting van de doelmatigheid van de woongedeelten der boerderijen en van de landarbeiderswoningen resterende kosten na aftrek van eventuele subsidies;
2. de kosten van aanpassing van de bedrijfsgebouwen aan uitbreiding van de veestapel en vergroting van de bedrijven, zowel in als buiten ruilverkavelingsverband.

f. Het elektriciteitsnet

Ter bereiking van een spoedige volledige aansluiting van alle percelen op het elektriciteitsnet is het gewenst, dat het provinciaal bestuur een subsidie verstrekt op het onrendabele deel van de aansluitingskosten. Deze liggen ten plattelande in het algemeen aanmerkelijk hoger dan in de steden. Door een wijziging in de interne financiering van de elektriciteitsbedrijven zouden de nadelen van de hoge aansluitingskosten voor de plattelandsbevolking eveneens kunnen worden verminderd. Men kan bijvoorbeeld denken aan een kleine verhoging van het vastrecht voor alle aangeslotenen in de voorzieningsgebieden van de elektriciteitsbedrijven. Hetgeen uit deze bron dan meer wordt ontvangen, zou door de maatschappijen kunnen worden bestemd voor de financiering van een gedeelte van de onrendabele aansluitingskosten in de plattelandsgemeenten. Het lijkt niet anders dan rechtvaardig, dat degenen, die reeds over elektriciteit beschikken, een geringe bijdrage leveren tot de verdere aansluiting van de gezinnen, die thans nog van deze voor huishouding en bedrijf zo belangrijke voorziening zijn verstoken.

In een bijzonder moeilijke positie verkeren in de gemeente Diever de bewoners van de buurtschappen Zorgvlied, Wateren en Oude Willem. In dit min of meer geïsoleerd gelegen gedeelte van de gemeente, grenzend aan Friesland, treft men 57 percelen aan waaronder 51 boerderijen die geen aansluiting op een elektriciteitsnet bezitten. Het Provinciaal Electriciteitsbedrijf in Friesland heeft in het voorjaar van 1959 de aansluiting in opdracht genomen van twee percelen te Zorgvlied op het laagspanningsnet van Elsloo (Friesland). De Maatschappij tot Aanleg en Exploitatie van Laagspanningsnetten te Groningen heeft twee projecten opge maakt tot aansluiting van 43 percelen te Wateren en 12 percelen te Oude Willem. In verband met de noodzakelijkheid van aanleg van aparte hoogspanningsleidingen en de hieraan verbonden hoge kosten zal het project Wateren echter, onvoorziene omstandigheden voorbehouden, eerst over ongeveer drie jaar voor uitvoering in aanmerking kunnen komen. Het is derhalve dringend gewenst, dat voor dit gebied een spoediger te realiseren oplossing wordt gevonden.

De spanning van het elektriciteitsnet is in enkele delen van Zuidwest-Drente te gering. Dit geldt zowel voor licht- als krachstroom en komt met name voor in de gemeenten Dwingeloo (dorpen Eemster, Leggeloo, Lheebroek en Stroovledder), Ruinerwold en Havelte.

g. Het waterleidingnet

Een spoedige aansluiting van de onrendabele percelen op het waterleidingnet is eveneens wenselijk. Zowel voor de huishouding als voor de bedrijfsvoering betekent een aansluiting doorgaans een belangrijke verbetering.

In de gemeente Diever zullen wegen moeten worden gevonden ter financiering van de aansluiting van de + 120 hyperonrendabele percelen in Wateren, Zorgvlied en Het Moer. Voortgaand overleg tussen de Friese Waterleidingmij., de Waterleiding Mij. Drenthe en de Waterleiding Mij. Overijssel is in deze noodzakelijk.

In de gemeente Ruinen is spoedige aansluiting van de ongeveer 350 hyperonrendabele percelen ten eerste gewenst, met name in Ruinerveld en omgeving, Gijsselte, Kalenberg en een deel van Stuifzand.

In Ruinerwold zijn 60 hyperonrendabele percelen nog niet op het waterleidingnet aangesloten, in de gemeente Havelte 129 en in Dwingeloo 142 percelen.

Het is verheugend, dat de Waterleidingmij. Drenthe voor haar voorzieningsgebied inmiddels een nieuwe subsidieregeling heeft ontworpen, waardoor alle percelen in de gemeenten Dwingeloo, Diever, Ruinen en Ruinerwold in de komende vier jaren zullen worden aangesloten, indien de gevraagde subsidies door de betrokken overheidsinstanties zullen worden verstrekt.

h. Uitbreidingsplannen

De regionale werkgroep landbouw betreurt het (onvermijdelijke) verlies aan cultuurgrond door dorpsuitbreiding. Veelal betreft het hier goede esgronden. In het bijzonder in het kader van uitbreidingsplannen weegt dit verlies zwaar, daar dan doorgaans slechts enkele landbouwers worden getroffen. Door combinatie van uitbreiding met ruilverkavelingsplannen voor de essen kan het risico over de gezamenlijke landbouwers worden verdeeld. De regionale werkgroep is van mening, dat in verscheidene gevallen voor de landbouw andere, meer gunstige, keuzemogelijkheden aanwezig zijn en dat in dit verband de belangen van de agrarische bedrijfstak soms niet voldoende tot hun recht komen. De meerderheid van de gespreksgroep te Dwingeloo sprak zich uit tegen het uitbreidingsplan, dat voorziet in bebouwing van de Brugesch. Enerzijds was men van mening, dat er meer animo zal zijn voor bungalowbouw aan de bosrand, anderzijds zou de opoffering van de onlangs door ruilverkaveling verbeterde cultuurgrond van goede kwaliteit op de Brugesch voor de betrokken bedrijven een gevoelig verlies betekenen. De gespreksgroep te Ruinen is voorstander van nieuwbouw van woningen op grotere schaal dan tot nu toe in de dorpen Fluitenberg, Pesse en Stuifzand. Enerzijds ten behoeve van inwoners van de gemeente, die in Hoogeveen werken en in deze dorpen wensen te blijven wonen, anderzijds voor personen, die van buiten de gemeente afkomstig zijn, doch zich in het oostelijke deel willen vestigen, bijvoorbeeld

als forens op Hoogeveen. Alleen door uitbreiding van de woningbouw kan een stilstand of achteruitgang van het inwonertal worden voorkomen.

i. Ruilverkavelingsplannen

1. Gemeente Dwingeloo

De gespreksgroep was voorstander van een ruilverkaveling-nieuwe-stijl in de gemeente, mits wegen kunnen worden gevonden, waardoor de hieruit voor de eigenaren voortvloeiende lasten binnen redelijke grenzen blijven.

De gespreksgroep was van mening, dat het aantal zeer kleine bedrijven zonder stimulerende maatregelen voldoende snel in omvang zal afnemen.

2. Gemeente Diever

De gespreksgroep was voorstander van een ruilverkaveling-nieuwe-stijl voor de gehele gemeente, mits door aanvullende subsidieregeling de hiermede samenhangende verhoging van de eigenaarslasten binnen redelijke grenzen blijft.

3. Gemeente Vledder

Indien de aangevraagde ruilverkaveling tot uitvoering komt, zou herontginning een belangrijke bijdrage kunnen leveren tot verhoging van de opbrengstwaarde van een gedeelte van de cultuurgrond.

De gespreksgroep oordeelde, op grond van het beschikbare documentatiemateriaal over de economische en sociale produktie-omstandigheden in de landbouw, dat de aangevraagde ruilverkaveling van veel belang is voor de boeren in de dorpen Vledder, Doldersum, Nijensleek, Vledderveen en Vledderveld. Het belang hiervan voor de Maatschappij van Weldadigheid werd kleiner geacht, tenzij ook ontginnings- en herontginningswerken in het kader van deze ruilverkaveling zullen worden uitgevoerd.

4. Gemeente Ruinen

De gespreksgroep sprak als haar mening uit, dat een ruilverkaveling-nieuwe-stijl voor de gehele gemeente voorshands weinig kans op slagen heeft. Zij achtte de bevolking voor een dergelijke ingrijpende verandering nog niet rijp.

Wel oordeelde de gespreksgroep een z.g. administratieve ruilverkaveling gewenst voor de volgende delen der gemeente (rangorde = urgentievolgorde):

1. de Ruinerweiden;
2. de Ruineresch, Groote Esch, Zuidesch en Westerkamp om het dorp Ruinen;
3. de Anseresch;
4. de Heeseresch;
5. de Pesseresch.

In het kader van de administratieve ruilverkavelingen (ook wel "vrijwillige" genoemd) kan in het bijzonder de verkavelingstoestand worden verbeterd en in geringe mate de ontsluiting en waterbeheersing. De kosten zijn aanzienlijk lager dan die van de ruilverkavelingen nieuwe stijl. Na uitvoering van deze administratieve ruilverkavelingen is het wenselijk, dat het gemeentebestuur eventuele nieuw aangelegde zandwegen in de blokken verhardt. Overigens verloopt een administratieve ruilverkaveling geheel volgens de ruilverkavelingswet 1954.

5. Gemeente Ruinerwold

De gespreksgroep was in principe en in meerderheid voorstander van ruilverkaveling in Ruinerwold, althans voor bepaalde kleine gedeelten van de gemeente en tot een bepaalde draagwijdte. Bij de huidige financiële voorwaarden stond men afwijzend ten opzichte van een kostbare ruilverkaveling-nieuwe-stijl met boerderijenverplaatsing en bedrijfsvergroting op vrijwillige basis. De hiermede gepaard gaande verhoging van de eigenaarslasten en de onvolgende stijging van de toelaatbare pacht prijzen vormen een doorslaggevend bezwaar. Niettemin was de gespreksgroep zich ervan bewust, dat in de verdere toekomst een dergelijke ruilverkaveling-nieuwe-stijl noodzakelijk is om de typische agrarische structuur van de gemeente afdoende te verbeteren. Een eerste vereiste is en blijft echter een gunstiger financieringsregeling en/of een herziening van de wettelijke pacht normen.

6. Gemeente Havelte

De gespreksgroep sprak zich uit voor een ruilverkaveling-nieuwe-stijl in de gehele gemeente, mits wegen kunnen worden gevonden, waardoor de hieruit voor de eigenaren voortvloeiende lasten binnen redelijke grenzen blijven. De spoedige instelling van een voorbereidingscommissie werd gewenst. Deze commissie zou de mogelijkheden voor de gemeente, die zijn gelegen in een dergelijke ruilverkaveling, tezamen met de Cultuurtechnische Dienst kunnen nagaan.

7. Gemeente Nijeveen

De gespreksgroep was van mening, dat in het ruilverkavelingsblok "Nijeveen - Kolderveen" de mogelijkheid aanwezig is tot het ontstaan van aanpassingsmoeilijkheden na de uitvoering van de ruilverkaveling, met name in de Bovenboer. Het is in dit verband wenselijk, dat het ruilverkavelingsblok tot streekverbeteringsgebied wordt verklaard.

Gestimuleerde bedrijfsvergroting werd wenselijk geacht. Het is de gespreksgroep niet mogelijk gebleken normen aan te geven ten aanzien van de minimaal wenselijke bedrijfsoppervlakte.

Na de uitvoering van de ruilverkaveling is een zekere uitbreiding van de oppervlakte bouwland gewenst voor ruwvoederverbouw.

8. Standpunt van de regionale werkgroep landbouw

Ten aanzien van de in de komende jaren uit te voeren maatregelen ter verbetering van de structuur heeft de regionale werkgroep landbouw zich in haar besprekingen nader uitgesproken over de situatie op dit punt in geheel Zuidwest-Drente. Ten einde voor het gehele gebied op korte termijn een zo groot mogelijk nuttig effect van de te investeren gelden te verkrijgen geeft de werkgroep de voorkeur aan een uitvoering van de werken in fasen.

In de eerste fase zou de nadruk dienen te vallen op de verbetering van de agrarische structuur in hoofdzaak. Hierbij is met name gedacht aan de uitvoering in het gehele gebied van de voorgestelde ontsluitings- en waterbeheersingswerken, voor zover deze kunnen worden gerealiseerd zonder gelijktijdige uitvoering van ruilverkavelingen. Ook de uitbreiding van de waterleiding- en elektriciteitsnetten, de krotopruiming en de verbetering van de doelmatigheid van boerderijen en landarbeiderswoningen dienen in deze eerste fase, zo mogelijk, tot stand te komen. Hierbij kan worden gedacht aan de periode 1961-1965.

De tweede fase zou dienen te bestaan uit de in het voorgaande wenselijk geachte ruilverkavelingswerken in de gemeenten Dwingeloo, Diëver, Ruinen, Ruinerwold en Havelte ter verbetering van de agrarische structuur in detail, in het bijzonder de verkavelingstoestand. De uitvoering van deze werken zou kunnen geschieden in de periode 1966-1980. De indiening van de aanvragen en de voorbereiding zouden derhalve in de eerste fase moeten plaats hebben, dan wel voor een groot deel zijn voltooid. De reeds in stemming gebrachte en aangenomen ruilverkaveling "Nijeveen - Kolderveen", waarin begrepen uitgebreide waterbeheersingswerken, zal mogelijk reeds in de eerste fase zijn uitgevoerd, terwijl de aangevraagde ruilverkaveling "Vledder" wellicht eveneens vóór het begin van de tweede fase een eindweegs zal zijn gevorderd.

Verscheidene plaatselijke gespreksgroepen hebben als hun mening uitgesproken, dat de financiering van de ruilverkavelingen-nieuwe-stijl in het huidige tijdsbestek een grote moeilijkheid vormt. Niettemin oordeelt de regionale werkgroep landbouw de uitvoering van de voorgestelde ruilverkavelingswerken noodzakelijk en wel om de volgende redenen.

- a. In het kader van de gestimuleerde ontwikkeling van het noorden des lands (Drente, Friesland en Groningen) zal de overheid in de periode 1960-1980 extra bedragen investeren voor de noodzakelijke uitbreiding van de werkgelegenheid buiten de agrarische sector. De algehele welvaart zal hierdoor, ook in Drente, toenemen, doch in hoofdzaak in de industriële ontwikkelingskernen.

Ter wille van een harmonische en evenwichtige ontwikkeling van welvaart en welzijn ten aanzien van de gehele bevolking van de drie provincies, derhalve ook in Zuidwest-Drente, dient de verbetering van de werkgelegenheid in de landbouw als complement op de niet-agrarische ontwikkelingsactiviteiten met kracht te worden nagestreefd.

- b. Een verbetering van de agrarische werkgelegenheid door structurele maatregelen is noodzakelijk, wil de Nederlandse landbouw binnen de E.E.G. niet achterop geraken bij andere landen, zoals West-Duitsland.
- c. Werken, die de opzet hebben de structuur te verbeteren, verlagen de door de overheid in het kader van het landbouwprijsbeleid aan de boeren ter beschikking te stellen producententoeslagen.

De regionale werkgroep landbouw Zuidwest-Drente is van oordeel op grond van vorengenoemde overwegingen, dat in de financiering van de ruilverkavelingen niet alleen een taak ligt voor de rijks-overheid en voor de betrokken grondeigenaren, doch evenzeer voor het provinciaal bestuur en de gemeentebesturen. Het gaat hier immers om maatregelen ter verbetering van de structuur, die niet uitsluitend van belang zijn voor de agrarische beroepsbevolking, maar ook grote betekenis hebben voor de gehele samenleving in het onderhavige gebied, dan wel voor de betrokken plattelandsgemeenten, derhalve tevens het algemene belang dienen. Een bijdrage in de veelal hoge kosten van ruilverkaveling van de zijde van het provinciale bestuur en van de gemeentebesturen zal de door de eigenaren op te brengen ruilverkavelingsrente tot redelijke proporties terugbrengen.

Tenslotte spreekt de regionale werkgroep landbouw de wens uit, dat door eendrachtige samenwerking van alle betrokkenen, de inwoners, de organisaties, de gemeentebesturen en het provinciale bestuur, de zo noodzakelijke activiteiten ter verzorging van het welzijn van de samenleving in versneld tempo zullen kunnen worden uitgevoerd, zodat men na twintig jaren zal kunnen zeggen: "In Zuidwest-Drente heeft men de uitdaging van de moderne tijd volledig begrepen en beantwoord".

SAMENSTELLING VAN DE GESPREKSGROEPEN

I. Plaatselijke gespreksgroep landbouw gemeente Diever

1. Bakker, J.W.	Diever
2. Doornbos, J.R.	Wateren
3. Eising, W.	Diever
4. Godwalddt, H.	Diever
5. Gruppen Jzn., H.	Wapse
6. Hessels J.Tzn., J.	Diever
7. Klok, C.	Oldendiever
8. Offerein Rzn., C.	Dieverbrug
9. Pool, H.	Oude Willem
10. Stapel, R.	Wittelte
11. Zomeren, A. van	Wapse

II. Plaatselijke gespreksgroep landbouw gemeente Dwingeloo

1. Arends, J.	Dwingeloo
2. Baas, R.	Holtien
3. Beugel, A.	Lhee
4. Greveling, G.	Dwingeloo
5. Hessels, L.	Leggelo
6. Jansen, B.	Dwingeloo
7. Jongeblood, J.	Westeinde
8. Mulder Azn., K.	Dwingeloo
9. Mulder Czn., P.	Dwingeloo
10. Mulder Jzn., F.	Eemster
11. Noord Azn., J. van	Lhee
12. Weerd, Joh. de	Eemster

III. Plaatselijke gespreksgroep landbouw gemeente Havelte

1. Benak, H.	Darp
2. Borgers, C.	Havelte
3. Dedden, K.	Havelte
4. Duiven, W.	Wapserveen
5. Muggen, A.	Uffelte
6. Naber, G.	Havelte
7. Osinga, T.	Wapserveen
8. Rink, L. de	Havelte
9. Tiemens, G.	Uffelte
10. Timmerman Azn., R.	Uffelte
11. Veldman, H.	Havelte
12. Zantinge, W.	Wapserveen

IV. Plaatselijke gespreksgroep landbouw gemeente Nijeveen

1. Bouwknegt Hzn., H.	Gorthoek
2. Bijker, J.	Nijeveensebovenboer
3. Knol, A.	Nijeveen
4. Linde Lzn., A. van der	Kolderveen
5. Luchies, Alb.	Kolderveensebovenboer
6. Steenbergen, J.	Oosterboer
7. Verbeek, J.	Nijeveen

V. Plaatselijke gespreksgroep landbouw gemeente Ruinen

1. Dalen, J. van	Stuifzand
2. Joosten, P.	Oldenhavé
3. Kemkers, H.	Fluitenbergh
4. Klomp, A.	Ruinen
5. Loof, K.	Stuifzand
6. Luning Lzn., Fr.	Ansen
7. Molen, R.W. van der	Ruinen
8. Otten, M.	Oostering-Pesse
9. Prent, A.	Echten
10. Wemmenhove, H.	Ruinen
11. Westert, R.	Pesse
12. Westerveen, J.	Benderse
13. Zeeburg, H. van	Ruinen

VI. Plaatselijke gespreksgroep landbouw gemeente Ruinerwold

1. Alberti, J.D.	Dijkhuizen
2. Alberti-ten Wolde, Mevr. T.	Dijkhuizen
3. Bennirk, H.	Ruinerwold
4. Brouwer, H.J.	Broekhuizen
5. Brouwer, W.	Haakswold
6. Buiten Kzn., L.	Haakswold
7. Doosje, W.	Ruinerwold
8. Kwant, H.	Weerwille
9. Morssink-Eggen, Mevr. R.	Oosteinde
10. Remmelts, R.	Ruinerwold
11. Roo, J. de	Ruinerwold
12. Spijkerman, H.	Buitenhuiserweg
13. Spijkerman, H.	De Weidenweg
14. Westerbeek, L.	Ruinerwold
15. Wetering, M. van de	Broekhuizen

VII. Plaatselijke gespreksgroep landbouw gemeente Vledder

1.	Bovenkamp-Bergsma, Mevr. A.	Vledderveld
2.	Eleveld, M.	Vledder
3.	Groenink-van Nieuwenhoven,
Mevr. D.	Vledderveen
4.	Mensink, A.	Frederiksoord
5.	Siebering, D.H.	Boschoord
6.	Sinkgraven, J.	Nijensleek
7.	Veenstra, Joh.	Doldersum
8.	Vegter, H.H.	Frederiksoord
9.	Veldhuizen, Rzn., Th.	Vledderveen
10.	Wessels, Ir. F.W.	Frederiksoord
11.	Winters, J.	Vledder
12.	Zikken, K.	Frederiksoord

VIII. Regionale werkgroep landbouw Zuidwest-Drente

1. Alberti, J.D.(voorzitter)	Dijkhuizen 74	Ruinerwold
2. Bijker, J.	Nijeveenschebovenboer 55	Nijeveen
3. Dedden, K.	Oosterweidenweg 9	Havelte
4. Doornbos, J.R.	Wateren 39, p.	Zorgvlied, Diever
5. Eleveld, M.	No. 9	Vledder
6. Hessels, L.	Leggeloo 25	Dwingeloo
7. Hessels J.Tzn., J.	Hoofdstraat 26	Diever
8. Linde Lzn., A. van der	Kolderveen 51	Nijeveen
9. Mulder Jzn., F.	Eemster 80	Dwingeloo
10. Naher, G.	Eursingerkerkweg 17	Havelte
11. Otten, M.	Oostoring-Fessso C 120,
p. Hoogeveen	Ruinen
12. Roo, J. de	Dr. Larijweg 39	Ruinerwold
13. Siebering, D.H.	Boschoord 207	Vledder
14. Zeeburg, H. van	Anserweg 197 ^I	Ruinen
15. Dorgelo, Ir. J.D.
(secretaris)	L.E.I., Stationsstraat 14, Assen
Tel. 05920-3955	